

## A szabadtéri néprajzi gondolat előzményei és eszmetörténeti összefüggései

WINKLER FERENC

### Előszó

Végzős egyetemista koromban – még 1978 októberében, egyetemi tanárom Barabás Jenő jóvoltából – eljuthattam a lengyelországi Ciechanowiec Múzeum Rolnictwa im. Krzysztofa Kluka szabadtéri néprajzi gyűjteménybe, ahol egy nemzetközi szabadtéri múzeumi konferencia résztvevője voltam. A tanácskozás tematikája – a múzeumi létesítmények konzerválása és restaurálása – nem nyugozott le túlzottan, hisz akkor még úgy gondoltam, hogy én bizony múzeológusnak készülök, nem restaurátornak. A Krzysztofa Klukában viszont olyasmivel találkoztam, amit hazai (falu-) múzeumi létesítményben korábban sehol se láttam, és magam elképzelhetetlennek ítéltam. Olyasmivel találkoztam, ami akkoriban teljességgel ellenkezett múzeológiáról alkotott felfogásommal.

A ciechanowieci szabadtéri néprajzi gyűjteményben ugyanis az ismereteim szerint hitelesen fölépített és berendezett paraszti hajlékok alatt – mintegy azok pincéjében – turistákat is kiszolgáló, szupermodern, színes televízióval felszerelt, hideg-meleg folyóvízzel ellátott, fűthető lakosztályok sorakoztak. Ide a lakóházak szobájába épített lépcsőn át lehetett lejutni, amelyet diszkréten elrejtettek ugyan, ám a lépcső mégiscsak ott „éktelenkedett” a lakóházban. A vízimalom pincéjében lévő jókora társalgóban vésztük át jugoszláv, angol, lengyel diáktársaimmal a nem túlzottan barátságos lengyel ős estét és éjszakáinak egy részét. Kitűnően éreztük magunkat, ám engem a jelenség már akkor is elgondolkodtatott...

Nem sokkal később, még ugyanabban az esztendőben került kezembe egy újságcikk, amely egyenesen mellbe vágott<sup>1</sup>. Amerikai mintára akkoriban kezdett Nyugat-Európában is üzletággá válni a szabadidő megszervezése, kiadását. A Spiegel arról tudósított, hogy egy osztrák építési vállalkozás Karintiában 2.500 ágylagos házi szállodaláncot hozott létre, melyet „Historische Ferien-Bauerndörfer”-ként ajánl a nem éppen vékony pénzü turistának. Terveik között Potemkin-falvak létrehozásának egész sora szerepel – a szabadtéri néprajzi gyűjtemények létesítési gyakorlatából megismert lakóépület-áttelepítéssel módszer segítségével. A Karintia-szerte kialakításra váró hálózat első három elkészült „falujáról” a Spiegel fényképeket is közl<sup>2</sup>. Egyetlen esztendőben – 1978-ban – nyolcvan (!) lakóépületet telepitettek át a három, hangzatos névre keresztelt, korábban nem létezett településre, turista-paradicsom gyanánt. Hirdetésszövegek szerint az építmények kellemes környezetben sorakoznak egy hajdani falusi kút s egy gazdaház köré csoportosítva, s egy karintiai „Bildstöckl”-t (képesfát) is találni a „település”

központjában. A vendéget látszólag mi sem emlékezteti arra a kényelemre, amelyből „Nomádiába” megérkezett: itt nincsenek reklámok, repülőtér, uszoda. Ugyanakkor az ódon épületfalak mögött ultramodernül felszerelt lakosztályok sorakoznak hűtőszekrényvel, szaunával, videóval és mindenféle földi jóval felszerelten. Ügyes „húzás”, hogy az áruházi katalógusból válogatott stílbútorok között minden lakosztályban akad egyetlen XVII. vagy XVIII. századi eredeti berendezési darab is.

A háborzongató azonban, hogy ez a művidék lélegzetelállító tempóban készül, kivált ha annak ütemét a valódi szabadtéri múzeumok építkezési üteméhez mérjük. „Seeleit'n” – az egyik a három műskanzen közül – alapkövét március elején rakták le, július elején pedig nagyatyáink „pompájával”, muskátlival az erkélyen várta az addigra elkészült 24 darab, teljesen berendezett építmény az első szállóvendégeket...

A bontással és építkezésvezetéssel foglalkozó bonni székhelyű RENOVA GmbH hivatásszerűen végzi fachwerk típusú házak, egyáltalában régi építmények – busás haszonnal kecsegtető – áttelepítését. Magától értetődik, hogy áttervezik azok belső tereit, méghozzá a legkorszerűbb követelmények és igények szerint. Hirdetményeik szövegéből kiderül, hogy „érdemes a kuncsaft zsebében kotorászni”, mert itt a régi építmények időtállósága a legmodernebb technológiával házasodik. A szakszerűség magától értetődő alapkövetelmény. Ez kivált akkor lehet igaz, amikor a vállalkozó reklámját olvasva arra is fény derül, hogy „mindenféle, az egészségre és az épületekre ártalmas, múzeumi jellegű restaurálást, konzerválást tudatosan kerül<sup>3</sup> az építés során.

Idézzünk csak most föl egy hazai példát is! 1983-ban jártam először Szántódpusztán; korábban e fölbecsülhetetlen értékű uradalmi épületegyüttest csak a szakirodalomból ismertem. A hajdani egyházi birtokközpont szívet melengető épségben vészelte át a háborúk viszontagságait – a puszta építményei szinte hiánytalanul állnak ma is. Az egyetlen tőkével is rendelkező somogyi nagyvállalat, a Siotour szerezte meg e páratlan együttest, ahol rövid idő alatt tüntető előrehaladást produkált a seeleiteni úton.

Ahol hajdanán jobbagyok, cselédek, lovak, bivalyok, ökrök tiporták a földet, ott manapság a vékonyodó pénzü nyugati turisták bolyonganak kiábrándultan. A cselédházak lakásait ugyancsak átalakították: áruházi stílbútorokkal berendezett modern környezetben, teljes komfortban szállhat meg itt a vendég. A központi istállóépület végéből üvegfalal leválasztott, méregdrága eszpresszóban ropogtathatják a látogatók félig megsü- tött melegszendvicsüket, miközben a gyerekek kedvük-

re pónilovagolhatnak. Ők maguk napestig gyönyörködhetnek a Balaton-parti magyarság betonpucolással felújított elmaradottságának romjaiban, s ha elunták a semmittevő üldögélést az Öreg Csárda udvari Thonet-székein, bízvást bekopoghatnak a „Volkskunst” föliratú bazárba, ahol „matyó” terítőt, „endrédi” csipkét, karádi kőkényest és hortobágyi borzogatóst vásárolhatnak emlékeztetőként mindarról, amiről csupa szerfölött haszontalan dolgot tudnak meg...

Még csak nem is a legkirívóbb példákat igyekeztem fölidézni arra vonatkozóan, meddig, hová fajulhat Artur Hazelius szabadidőpark skanzenjének XIX. századi, embert nemesítő, nemzetet erősítő gondolata alig száz esztendő tudatlanságtörténetében. A szabadtéri néprajzi gyűjtemények ma gomba módjára szaporodnak és ez – örvedetes. Olyan fajta művelődéstörténeti, néprajzi, építészeti s – nem nagy szó – nemzeti, egyben nemzetközi (nyelvezetű) kiállítási szintézist képviselnek, amely minden bizonnyal szerte a világon tovább növeli szabadidős népszerűségüket. Reméljük, abban az értelemben s abban a szellemben nevelnek-szórakoztatnak bennünket idővel, ahogyan azt Hazelius egy évszázaddal előttünk – többek között – a mi számunkra is kitervelte és megvalósította. Ám ez csak akkor lesz így, ha – legalábbis szellemében – a világ szabadtéri néprajzi gyűjteményeket építő munkásai és látogatói megmaradnak a hazeliusi ösvényen. Egyrészt akkor, „...ha tudományosan vezetett, vagy tudományos irányítás alatt álló intézmények maradnak... mégha ez több munkát, a megvalósításuk nehezebben járható útját jelenti is egyúttal...”<sup>4</sup>

Nem kizárólag a szakemberek feladata annak biztosítása, hogy a másolatba, utánezatok mögé rejtett semmi és a szabadtéri néprajzi gyűjtemény közötti határ sohasé mosódjék össze. Mert akkor tölthetik be igazán szabadtéri gyűjteményeink egy évszázada szándékolt feladatukat, akkor érvényesülhet valódi eszmei, gyakorlati, műveltségtörténeti és esztétikai értékrendjük, ha George B. Thomsonnal szólva<sup>5</sup> társadalmilag realizálódott előítéletté válnak.

Akkor lesznek képesek betölteni azt a sajátos feladatukat, amelyet a jövő kultúránkban egyetlen más múzeumi jellegű intézmény se képviselhet – legalábbis mai tudásunk szerint.

### **Európai nemzeti önismeret és falusi építészet**

Óvilágunk politikai térképeit a XIX. század során több alkalommal is döntő mértékben átrajzolta a történelem. Közép-Európa nagyhatalmai sorában az Osztrák-Magyar Monarchia fokozatosan felmorzsolódott, miközben Franciaország új ipari, mezei és kulturális nagyhatalommá izmosodott. 1830-tól – a független görög állam létrejöttétől kezdve – Európa-szerte több hullámban lángoltak föl a nemzetek függetlenségi mozgalmak, amelyek – ha nem is mindig közvetlenül – árnyaltan differenciált, sokrétű eredményeket hoztak. A legnagyobb jelentőségű minden bizonnyal az egyre szaporodó, önállóvá váló nemzetek, a Benelux államok, bizonyos értelemben Svájc, Itália stb. sokasodása volt.

Ugyancsak az európai forradalmak következményeként nagy léptékű és hatású városrendezési munkálatokba fogtak (Párizs, London, Bécs és más nagyvárosok).

A század elejétől kezdett a kontinensen is kiteljesedni az angol ipari forradalom. Átlépve a szigetország keleteit felgyorsította Európa iparosodását, ezzel együtt meglőditott egy soha nem látott mértékű városiasodási folyamatot. Óhatatlanul magával hozott bizonyos népességnövelő, -szaporító törekvéseket, amelyek a feudalizmusból itt maradt társadalmi kereteket fokozatosan mindenütt szétfeszítették. Bekövetkezett egy jelentős arányú népességeltolódás. Megszaporodtak a nagyvárosi ipar- és nyomortelepek, ugyanakkor – átmenetileg – előbb tágasabbakká váltak a falvak, ahonnan alig csillapítható éhség és duzzadó urbánus csillapítható<sup>6</sup>. A nagytöke bizonyos formái a felszabaduló földekre szinte azonnal rátenyerelt, miközben a falun maradt lakosság sietve reprodukálta korábbi önmagát. A szigetországban – szerencséjére – az ipari forradalom gyakorlatilag egybeesett a mezőgazdaság teljes körű tökés jellegű átalakításával, aminek legkézenfekvőbb eredménye, hogy 1850-re a britek egyharmada városlakóvá vált.

Az ipari forradalom egyfelől egy alapvetően technikai-műszaki érdeklődésű társadalmat alakított ki a városokban, bármilyen eredetű, gyökerű elemeket egyesített is az magában. Megsokszorozta a termelést, amely szinte törvényszerűen előbb a textiliparban, az ércbányászatban, a nyersvas- és acéltermelésben, majd a hajó- és gépgyártásban, majd pedig a vasúti és közúti közlekedés fejlődésében csúcspontot ért<sup>7</sup>. Másrészt, előbb csupán a városiak, majd a vidéken élők számára is kezdett megszűnni a korábban évszázados jellegű helyhez kötöttség. A nyugat-európai kapitalizmus kivirágzásával, az újgyarmati rendszer kiépülésével a korábbi gazdasági, társadalmi és politikai széttagoltság – vagy éppen központosítás – átértékelődve egyfajta újabb kori globalizálódás mindent elsöprő, a “haszontalan” könyörtelenül fölszámoló egységesezés, új minőségű differenciálódás irányába haladt, immár föltartóztathatatlanul. A század első felében lezajlottak az első jelentős városi munkásfölkélek – Lyon, 1831; sziléziai takácsok, 1834, stb. – majd színpadra lépett az internacionalista eszme. 1847-ben megalakult a Kommunista Szövetsége, 1864-ben megnyílt Londonban az I. Internacionálé. A globalizálódás nem egyszerűen a technikában és a technológiában vert végleg gyökeret, hanem az eszmetörténetben is.

Szinte magától értetődik, hogy abban a korabeli információözönben, amit a fentiekben csupán elnagyoltan vázolt technikai-műszaki, eszmetörténeti, társadalmi-társadalomtörténeti, erkölcsi, jogi, esztétikai, minőségi és mennyiségi átértékelődés(ek) láncolata az Óvilág éppen hogy függetlenedő értelmiségi rétegeire zúdított, elsősorban a társadalmi érdeklődésű, tárgyú tudományosság élénkült, majd újult meg<sup>8</sup>. A részben arisztokrata gyökerű kontinentális értelmiség – amely nagyobb részben városlakó volt – egyfelől köteleesszerűen azonosult az újabb eszmékkel. Másrészt azonban nem tagadhatta meg a reformkori elődök szel-

lemiségét sem, s ebben a mind gyorsabban átalakuló városi világban tulajdon nyelvi-kulturális gyökerei irányába fordult.

A XIX. század közepét követő két évtized úttörő időszak az új tudományos érdeklődésnek. Alapvető ismereti és tudományos elméletek, döntő – nemzeti – hatású, ám nemzetközi gyökerű felfedezések születnek meg. Ekkor dolgozzák ki a társadalmi fejlődés elméletét, ebben az időszakban fedezi föl Morgan a családkonokság-társadalmi szervezet közötti lényegi összefüggésrendet. Ekkor dolgozik Maine, Taylor, Bachofen; valóságos szenzációt kelt a délszláv nagycsalád és az orosz faluközösség fölfedezése. Terjed a kontinentális értelmiség múzeumteremtő láza. Elméleti és gyakorlati síkon egyaránt oly módon differenciálódnak a társadalom-orientált tudományok, hogy a nemzeti önmegismerés irányába mutatnak, még ha vizsgálatuk mindenkor tárgya közvetlenül nemzetközi, vagy anyanemzeten kívüli is. Sorra alakulnak a tudományos társaságok nemzet- és népismereti szakosztályai, szinte kivétel nélkül szakfolyóiratokat indítanak, amelyek a kezdeti időszak során nem csak anyanemzetükkel, hanem a fölfedezés reményében azonos, ám másutt élő, vagy más nyelvet beszélő csoportokkal (is) foglalkoznak. A Bécsi Antropológiai Társaság pl. rendszeresen írt az erdélyi szászokról, a felvidéki németsegről, a század utolsó harmadában pedig már a székelyekről is.

Jóllehet, az európai nemzeti önismereti mozgalmakat szinte kivétel nélkül a nemzeti nyelv megteremtése, a nemzeti kultúra, eredet gyökereinek előásása vezérelte, vizsgálatuk tárgya mégis alapvetően a szájnyelv, az 'íratlan történelem' volt. A folklórnak olyan ágai, mint pl. a népzene, csupán a XIX. század végétől kezdte rendszeresen foglalkoztatni a kutatókat. Ám emellett a kezdetektől jelentkezett egy fajta igény az életforma, az életmód egészének föltérképezésére, megjelenítésére is, amelyben – eleinte csak útleírások, régimódi statisztikai értelemben – volt jelen a lakásviznyok körvonalazása. Előbb a reformkor irodalmi népiessége, majd a romantika fordult közvetlenül a parasztság környezeté felé. A század közepétől azután a falusi nép ruhája, épített környezete is bevonul a nagy, nemzetközi iparkiallítások csarnokainak természetétől bizony vadidegen világába – jóllehet, még korántsem a tudományos hitelesség alapján, illetve igényével. E kiállítások falusi jelenségei, színpoltjai, építményei kezdetben egyrészt az eredetiség márkavédjegyei voltak, másrészt mint elrettentő, a korszak műszaki-technikai teljesítményeihez méltatlan életformát és lakásviznyokat bemutató elmaradottság, tudatlanság társadalmi-technikai orvoslásra szoruló példázatai jelentek meg. S nem utolsó sorban demonstrálni kívánták az értelmiségnek – azon belül is kivált az építészeknek – a század második felétől éppen a társadalmi előrehaladás érdekében megtestesíthető jelentőségét. A történelem és Európa műveltség-történetének fintora, hogy e tekintetben Londontól Párizson át Bécsig sikert sehol nem arattak sem a hollandok, sem az oroszok, de még a magyarok sem paraszti hajlékaikkal<sup>9</sup>. Ezzel együtt is a legnépszerűbb, leglátogatottabb kiállítási egységek

sorába tartoztak, amint azt Herrmann Antal oly érzékletesen bemutatta a milleniumi kiállítás budapesti szervezésével összefüggésben<sup>10</sup>.

Úgy véljük, érthetően nem volt a XIX. század második felében egyéb szempontja a vilákiállítások lázában égő Európának a falusi építészeti teljesítményeinek bemutatására, mint az elősoroltak. Törvényes alapon nyugvó, szervezett műemlékvédelemről ekkor még természetesen nem beszélhetünk, legföljebb elszigetelt, nagypolgári, főúri, vagy fejedelmi kísérletekről. Ráadásul országos építészeti fölmérések, kataszterek se voltak. Általában még az anyanemzetek számára is meglepetésként, olykor bizony a megdöbbenés erejével hatottak tulajdon népük kulturális sokarcúságának, sokoldalúságának – itt még nem merjük leírni, hogy gazdagságának – teljesítményei. Ne vegyünk tekintetbe egyebet e helyt, minthogy a közlekedésnek semmiféle értelemben se léteztek korszerű föltételei. Másfelől, már a XIX. század második felében se kifejezetten a kulturális kínálat kormányozta a hétköznapi városlakót a hirdetések, reklámok szövegében, hanem – jóllehet, abból a világból még teljességgel hiányzott a mai, „köznapi” brutalitás, – a pénz, a piac.

A falun élők hajlékai – vagy ezek másolatai, hamisítványai, illetve idealizáltan elvont megfogalmazásai – egzotikus színpoltjai maradtak a vilákiállítások szinte egész történetének. Mire típusaiknak tudományos és műveltség-történeti – ha úgy tetszik: szintetikus – igényeket is felmutatni képes egybegyűjtése, védelme valahára megindult, mire mindez végre szabadtéri kiállítási formákat kezdett öltetni, addigra többségük kiszorulóban volt az iparkiallítások nemzetközi kavalkádjából, túlszűfoltóságából.

Ám abban, hogy a falusi hajlék egyáltalában megjelenhetett ezen a „világszínpadon”, elévülhetetlen érdemei vannak a XIX. század közepétől etnográfiaivá, nemzeti néprajzivá cseperedő etnológiai mozgalmaknak, a nemzeti néprajzi múzeumokat egymás után megalapító értelmiségieknek, „dilettánsoknak”, tanároknak, művészeknek, valamint az egészen újszerű, modern és komplex, interdiszciplináris formát – a szabadtéri (néprajzi) gyűjteményt – kitalálók és meg is valósítók sokaságának.

„Elragadtatással töltött el valamennyi dán nemzetnek ez a gyűjteménye uralkodójuk kertjébe rendezve. Azt én – gondolatban – a tengernek partjára avagy egy angol kert sötétlő fenyvesei között teremteném újra, a hol a lappföldiek kunyhói, a ferröiek lakóházai s az izlandiaknak meleg, erős fű hajlékai ezen valamennyi nemzetnek lakó- és gazdasági fölszereléseivel egyetemben bemutatnának. A hol gyalog ösvény vezetne az erdőben elébb egy izlandi lakás s onnan tovább, a finneknek kunyhója elébe. Ezen eszközök egybe gyűjtése sok haszonnal járó összevetésre kínálna lehetőséget”<sup>11</sup> – írta még 1799-ben dániai utazása során a Napoleon elől menekülő Karl Victor von Bonstetten, midőn egy nap a nordsei Fredensborg fejedelmi kertjében a Dán Királyság legkülönfélébb parasztviseletbe öltöztetett hatvan kőszobrát megpillantotta.

A szakirodalom sokat idézte az európai szabadtéri néprajzi gondolat „atyjának” fenti elmékedését. Kevés híján egy évszázad telt még el addig, amíg Bonstetten gondolataiból valóság – vagyis Skansen – született...

### A szabadtéri néprajzi gondolat az Óvilágban

Mint jeleztük, a svájci Bonstetten gondolataiból elég hosszú, földrajzi értelemben is távoli, tekervényes út vezet a szabadtéri néprajzi gyűjtemények megjelenéséig. Általában a tudományközi jelenségek – így a szabadtéri néprajzi gyűjtemények – kialakulásának is több szálon futó eredete van. Megkíséreljük bemutatni azokat a forrásokat, amelyekkel Európa különböző népei hozzájárultak e modern, komplex múzeumi kiállítási és dokumentációs forma létrejöttéhez.

Svájcban a XVIII. század második felében értelmiségi körök „historikus” passziójának számított a viaszfigurás modellezés. Történelmi események, fogadások, híres találkozók és csaták jeleneteinek másait készítették el játékbabányi, vagy annál is kisebb méretben tanárok, orvosok, művészek. Philippe Curtius berni orvos is ennek a szenvedélynek hódolt. Marie Grossholtz – a későbbi Madame Tusseaud – édesanyja Curtiusnál szolgált takarítónőként. 1770-ben az orvossal és lányával együtt költözött Párizsba, ahol Curtius életnagyságú viaszfigurából nyitott kiállítást. Az orvos halála után egyetlen örököse Marie lett, aki hozzáment Francois Tusseaud mérnökhöz, majd a napóleoni háborúk és válása miatt a Curtiusról rámaradt viaszbabukkal Albionba költözött<sup>12</sup>. Gyűjteményével három évtizeden keresztül járta Angliát és az ipari forradalmat kiteljesítő szigetország városaiban nagy népszerűsége tett szert. A „babaház” 1835-ben állapodott meg véglegesen a londoni Baker Streeten. Az akkor már rendkívüli népszerűségnek örvendő gyűjteményt 1884-ben költöztették át mai helyére, a Marylebone Roadra.

A Tusseaud Panoptikum Történelmi Arcképcsarnokának élhető, hitelesen eredeti környezetbe ültetett bábi megjelentek az 1851. évi londoni világkiállításon is, ahol igen nagy nemzetközi visszhangot váltottak ki<sup>13</sup>. Nem kíséreljük figyelemmel a továbbiakban a panoptikumi kiállítást, csak felhívjuk rá a figyelmet azzal a megjegyzéssel, hogy ez a nemzetközi elismerés nem maradt hatástalan a szakkiállítások gyakorlatában, bizony még Magyarországon sem. Ám e kiállítási módszer – különféle változataiban és céltudatosan továbbgondolt formákban egyaránt – kétségkívül egyik forrása a korai szabadtéri kiállításmódnak.

Cedric I. Dahl, norvég festőművész – aki mellesleg a Foreningen Til Norske Forstidsminnesmerkers Bevaring, azaz a Norvég Régiségvédő Egylet alapítója, – 1824-től a Drezdai Művészeti Akadémia professzora volt. A XIX. század első harmadában ő jelentetett meg először saját kutatásain, barangolásain alapuló (élmény-) monográfiát hazája boronatemplomairól<sup>14</sup>. Dahlnak különösen szívügye volt az opplandi Vangban 1200 körül emelt boronatemplom megmentése, amit egy nagyobb és modernebb építése miatt<sup>15</sup> le kellett bontani. Hiába mozgatott meg a világjáró, Drezdában

élő tudós norvég művész minden követ, a templomot 1841-ben elárverezték<sup>16</sup>. Ma is rejtély, valójában mi indította V. Frigyes Vilmos porosz királyt az épület megvásárlására és Poroszországba történt áttelepítésére. Tény, hogy így került a vangi templom Brückenbergbe, ahol századunkban egy szabadtéri gyűjtemény magépülete lett<sup>17</sup>. Frigyes Vilmos mindenestre útközben határozott úgy, hogy a templomot sziléziai nyári lakának közelében építsék újra. Az áttelepítés klasszikus processzusánál lényegesen izgalmasabb, hogy bármilyen kicsiny volt is Vang ősi temploma, széjjelbontás nélkül az épületet képtelenség lett volna elszállítani. Franz Wilhelm Schiertz mérnök Dahl tanítványa volt a Drezdai Akadémián. Ő készítette el az eredeti építmény teljes dokumentációját, vagyis az alaprajzokat, nézeti és metszetvázlatokat; ő kísérte végig a templomot viszontagságos vándorútján, hogy azután újraépítésének „építésvezetője” legyen<sup>18</sup>.

Ám a vangi templom áttelepítése még semmi esetre se jelenti a szabadtéri néprajzi gondolat, a legkevésbé pedig a gyűjtemény megszületését. A folytatás pedig ugyancsak Norvégiába kalauzol bennünket.

Thomas Heftye gazdag oslo i üzletember az 1860-as években kezdett hozzá öreg paraszti hajlékok, gabonás házak különböző típusainak összegyűjtéséhez Oslo melletti frognersestereni birtokán. Ám Heftye nem kizárólag építményeket „gyűjtött”, hanem minden egyebet: népviseletet, népi eredetű faragványokat, ezüstöt, kerámiát<sup>19</sup>. A norvég által összegyűjtött házak szerencsére ma is állnak az Oslo melletti Frognersesteren városrészben, s mára e korai „szabadtéri” kincs a város tulajdonában van<sup>20</sup>.

A soron következő gyakorlati példa ismételen a fjordok hazájába vezet, ugyancsak Oslo annak helyszíne, s ugyancsak egy évszázadnál hosszabb múltra tekintet vissza. II. Oscar – Svédország és Norvégia királya – 1881-ben kezdett levelezni egy szabadtéri gyűjtemény létrehozása érdekében, amelyet Bygdøyben kívánt felállítani, s amelyet saját uralkodói tulajdonának tekintett. 1884-ben – egyébiránt abban az évben, amikor Hazelius már tervezte Skansen létrehozását – megtörtént az első öreg parasztház áttelepítése Bygdøyben, ahol időközben elkészült egy tervezet egy valamiféle szabadtéri népi(es) gyűjtemény kialakítására, amit ezt követően részben meg is valósítottak<sup>21</sup>. Egy Hallingdalból származó fa templom, egy – ugyancsak középkori eredetű – gudbrandsdali gabonás magtár, satesdali és telemarki lakóépületek, egy favágó kunyhó és további déli norvég építmények alkotják ezt a „fejedelmi” skansent<sup>22</sup>.

A fentiek kézzelfogható példát szolgáltatnak számunkra annak bemutatására, hogy Észak-Európa nem pusztán műveltségtörténetileg, hanem gyakorlati értelemben is bölcsője a haze-liusi gondolat megszületésének.

Vessünk csak egy kurta pillantást arra a társadalmi környezetre, amelyben – részben függetlenül – az óvilági ipari kiállításoktól a hazeliusi eszme megszületett. A XIX. század első felének végén előbb Svédországban, majd norvég földön is jelentős lépést tett az okta-

tás: mindkét országban bevezették a népiskolát. Nyilvánvaló ablakot nyitottak ezzel a világra és tulajdon pátriájukra – oktatók, tanítók és növendékek számára egyaránt. A népiskola bevezetése alig néhány esztendő múltán erős népmozgalmak kialakulását ösztökélte. Egyházi-vallásos egyesületek alakultak, önmegtartóztató páholyok és különféle társaságok, majd a szakszervezet(ek) és sokféle egyéb társadalmi szervezet – jó levegő- és sportkörök, védegyletek, s a legváltozatosabb célkitűzéssel alakult ifjúsági egyletek jöttek létre országszerte. Ezek persze elsősorban városban, illetve városkörnyéken terjedtek el, s elsődleges célkitűzésük az újkeletű városban született fenomén, a szabadidő értelmes eltöltése, kitöltése volt.

Kivált a svéd társadalom haladt a XIX. század közepétől a megmásíthatatlan átalakulás irányába. Ez a korszak a szegény falusi társadalom ipari civilizációjává – annak részévé, függvényévé – érésének időszaka. Új, városi eredetű és az ipari forradalom kiszorította életformák jelentik ennek az átalakulóban lévő svéd falusi társadalomnak a századvégi példát, amelyben beteljesedett a hagyományos faluközösségek feltartóztathatatlan fölbomlása. Mindent elárasztanak az ipar különféle ágainak olcsó termékei, s leváltják a háziipar addig egyeduralkodó teljesítményeit. A mezőgazdaság modernizálása, valamint a nagyüzemi bútorgyártás kialakulása a hagyományos paraszti gazdaságból szinte mindent a szemétre söpört.

Artur Hazelius 1872-ben utazta be először Dalarnát, ahol mindezt a tulajdon szemével láthatta. A konstatació mellett azonban haladéktalanul hozzálátott a kihajigált tárgyak összegyűjtéséhez, vásárlásához<sup>22</sup>. S már a következő esztendőben Stockholm lakossága elé tárta múzeumának első kiállításán az „ősi típusú” dalarnai paraszthajlék „természethűen” berendezett enteriőrjeit. Ezekben az enteriőrökben azonban még nem a környezet, az éppen megmutatott helyiség jellegzetességei, berendezési tárgyai kaptak hangsúlyt, hanem – panoptikus örökségként – elsősorban a viseletbe öltöztetett, egy-egy jelenetbe, életképbe állított bábuk sokasága<sup>23</sup>.

Hazelius elgondolásának újszerűségét legfeljebb akkor értelmezhetjük helyesen, ha tulajdon gondolatának egyik forrását, a szabadtéri (néprajzi) gyűjtemények létrejöttének legközvetlenebb kiállítási előzményeit, az ipari világkiállításokat s azok létrejöttének körülményeit hasonlítjuk a Nordiska Museet, majd Skansen létrejöttéhez, az ott alkalmazott bemutatási módszerekhez. Bizony, nem mellékes ebben a tekintetben, hogy az átlagos múzeumi kiállítások általában miféle demonstrációs módszerrel élhettek tárgyi környezetek, összefüggések megmutatására Hazelius Európájában.

Többek között Leopold Schmidt mutatott rá, hogy a hazeliusi eszme kibontakozását nagyban segíthették az 1873. évi bécsi, valamint a korábbi párizsi világkiállítások teljesítményei<sup>24</sup>. Az ipari forradalom kiteljesedésének lázában, valamint az európai kereskedelmi és piacgazdaság kezdeti lépéseinek átélésében égő Óvilágban 1851-ben Londonban vállalkoztak először világkiállítás rendezésére. Kezdetben csak a brit főváros és

Párizs vállalta főként a bemutatók szervezését. Újítást hozott az 1867. évi párizsi kiállítás. Ekkor rendeztek első ízben – ma úgy mondhatnánk – „népi építészeti” bemutatót. Persze, korántsem néprajzi, vagy építészettörténeti elvek szerint, hanem – a korszak szellemének, hangulatának jegyében – a falusi lakosság életviszonyainak megváltoztatása érdekében. Célja a „civilizálódás” sikerre vitele volt; az életformaváltás érdekében, a viszonyok megváltoztatásához kívántak olcsóbb, „ésszerűbb” példákat fölmutatni. Mivel a világkiállítások piacorientáltak voltak, a tárlatok e csoportjában bútorok, lakberendezési tárgyak és fogyasztási cikkek egyaránt helyet kaptak, míg a polgárság, a városiak és a főúr számára külön kiállítási egysége(ke)t tartottak fenn, amely(ek)ben nagyjából ugyanezek az eszközcsoportok kaptak helyet, éppen csak egészen más – „alkalmazott” – kivételben.

Az idézett párizsi világkiállításon a franciák összesen hat, egy- illetve többlakásos mühlhauseni (Mülhouse) munkáslakást építettek föl, amelyeket másolatoknak tekintünk,<sup>25</sup> míg Anglia modelleket küldött, melyek között parasztházak is szerepeltek<sup>26</sup>. A belgák ugyancsak két munkáslakást építettek meg itt. A többi kiállító nemzet – alaposan félreértelmezve az eredeti szándékot és a kiírást – építmények másolataival jelent meg<sup>27</sup>, amelyeket általában kiállítási csarnokként, vagy irodaépületek használtak.

Egészen más körülmények között jött létre az 1873. évi bécsi világkiállítás. A párizsi közmű bukását követően az iparilag, gazdaságilag, piaci tekintetben jóval elmaradottabb Monarchiában esély sem volt szociálpolitikai szempontok érvényesítésére, munkáslakások, paraszti hajlékok ajánló, modern mintáinak bemutatására. A kiírás ennek megfelelően kifejezetten eredeti parasztházak bemutatására buzdított. A felállított építmények között egy székely lak, két hazai – egy nyitrai és egy Szeben megyei – német lakóépület, egy krassószörényi román ház, valamint egy horvátországi, egy galíciai, egy orosz és egy vorarlbergi épület szerepelt. Am építettek norvég és svéd halászházat és rutén templomot, míg – Párizshoz hasonlóan – az Európán kívülről származó építmények se hiányoztak a világkiállításról. A kialakult összkép mégis, alapvetően „néprajzi” jellegű – persze nem is a mai értelemben véve – a sok hiteltelenség és a funkció(té)vesztések ellenére is<sup>28</sup>. Hogy mekkora volt e paraszthajlék-bemutató népszerűsége, azt a kiállítást összeállító Karl Julius Schröer maga is nagy meglepetéssel nyugtázta. Figyelemre méltó kiegészítője volt némely lakóépületben a kiállítás viseletbe öltöztetett tájékoztatója<sup>29</sup> által árult vékony füzet. E füzetek immár néprajzi igénnyel készültek, ilyenformán a szabadtéri néprajzi gyűjteményekben alkalmazott vezetők első ismert kiadásának tekinthetők<sup>30</sup>.

Schröerről külön is érdemes megemlékezni, mint olyan tudományos kutatóról, akiről mind Leopold Schmidt, mind az ezredéves kiállítás néprajzi faluját berendező Jankó János a legmagasabb szakmai elismerés hangján emlékezik<sup>31</sup>. Schmidt külön megjegyzi, hogy lényegében Schröernek köszönhető a módszeres osztrák ház- és eszköz kutatás megindulása.

A következő esztendőben Hazelius – aki személyesen tekintette meg a bécsi kiállítás faluját – a Nordiska Museet állandó kiállításába, tehát tárlóba zárva, fölve egy lapp kunyhót, amelyet hitelesen és maradéktalanul berendezett<sup>32</sup>. Az évtized végére a svéd tudós kidolgozta a hazájára jellemzőnek tartott falusi építmények egyetlen, közös kertbe, gyűjteménybe történő telepítésének programját – vagyis a skansent. Az építmények kiválasztását 1880-ban kezdte meg lényegét tekintve tudományosnak nevezhető kutatás keretében, melynek során olyan építményeket igyekezett földéríteni, amelyek egyfelől kellőképp figyelemfölkeltők, reprezentatívak – itt még csak ennyit tesz: 'szépek', – másfelől műszaki értelemben alkalmasak az áttelepítésre, vagyis lehetőleg fából készültek. 1885-ben vásárolta meg a Nordiska Museet számára a dalekarlieni „Mora stuga fran Östnor”-t – népszerű nevén a Mora-házat, – mely így a djurgardeni kert első építménye lett.

Közben Hazelius tovább próbálgatta elgondolását. Nagy sikert aratott az 1878. évi párizsi világkiállítás svéd pavilonjának paraszti enteriőr bemutatásával, ahol még inkább panoptikumai módszereket alkalmazott. Az itt kiállított tárgyak inkább csak jelezték a környezetet, illetve a szóban forgó népcsoportot, miközben a viseletbe öltöztetett babák, bábuk jeleneteket, életképeket ábrázoltak. Ugyanezen a kiállításon a hollandok ennél is messzebb mentek. Míg a hazeliusi enteriőrök – a maig alkalmazott módszer szerint – három oldalról zárt, a belépést előlről zsinórral korlátozva készültek el, addig a holland pavilonban fölállított hindeloopeni parasztszoba részleteiben is hűséges másolata volt az eredetijének. A nagyközönség ebbe a parasztszobába be is léphetett<sup>33</sup>. Összefoglalójában Robert Wildhaber mutat rá, hogy Európára mekkora hatással volt a hazeliusi illetve a holland enteriőr. A századforduló előtt már valóságos „Stubenperiode”-ről beszélhetünk<sup>34</sup> a kiállítások gyakorlatában.

Hazelius barátja, tisztelője és ellenfele is volt a lundi Kulturhistoriska Museet alapítója J:son Karlin, aki haláláig perben állt Hazeliussal abban a kérdésben, hogy melyikük ötlete eredendően a szabadtéri néprajzi gyűjtemény. Karlin számára az ötletet minden bizonnyal az 1876. évi svéd példa szolgáltatta<sup>35</sup>, jóllehet mindvégig alapvető szemléletbeli különbségek fedezhetők fel Hazelius és az ő elgondolásai között. Karlin számára kezdettől világos volt, hogy ő a Kulturhistoriska Museet égisze alatt <sup>36</sup> egy pavilonrendszert hoz létre, amelyben az egyes építmények kiállítási objektumként szerepelnek. Ezzel szemben – legalábbis ma úgy tűnik – Hazelius számára mindvégig világos volt a lejonstätteni múzeumépület és a Skansen építményeinek funkciója közötti különbség. Karlin mindvégig azt hangoztatta, hogy a lundi gyűjtemény tervei előbb elkészültek, mint Skansené.

Egy évvel a párizsi világkiállítás után Koppenhágában rendeztek retrospektív művészeti és iparkiállítás, amelynek témája olyan tárgyak felkutatása volt, amelyek a megelőző 300 esztendőben a régi dán nemzetek által készítették. E kiállítás célkitűzése a műveltségtörténeti múzeumok gyarapítása volt, hiszen az egybegyű-

lő anyagot ezek számára szándékoztak megszerezni. Bernhard Olsen, a Dansk Folkemuseum alapítója, fölkererte a szervező bizottságot, hogy biztosítson a kiállításra egy külön részleget a dán parasztság műveltségörökségének. Olsen ugyanis látta Párizsban Hazelius svéd belső berendezéseit – ezek hátterét, azaz „környezetét”, a korabeli fotótechnológia tökéletlensége folytán még Fritz Ahlgrénsson, svéd festő pingálta, – amelyek országos mozgalom megindítására sarkallták. Javaslatát a szervező bizottság elfogadta, s Olsen kérdőíveket küldött szét az ország tanítóihoz, amelyekben hagyományos paraszti használati eszközök összegyűjtésére szólította föl őket, a kérdőívekben megadott témakörökben<sup>37</sup>. Az eredmény: teljes szobabelsők és lakásleltárak sokasága. 1885-ben Olsen épületet bérelt és megnyitotta a dán néprajzi múzeumot, amely két esztendő múltán a nemzeti múzeum osztályává vált. Ő is hozzájárult a terepbejárásokhoz, az építmények föltérképezéséhez és begyűjtéséhez. Szemei előtt – a kor-szellemhez igazodva – a történelmi Dánia területe lebegett; így került Dél-Svédországba és Schleswig-Holsteinbe. A német szövetségi államból még építményt is szerzett be a Lyngby-i gyűjtemény számára<sup>38</sup>. Egy évtizeddel később mesélte Olsen Frederic Adolphe Hoeferner, az arnhemi gyűjtemény alapítójának, hogy őt a gondolat megszületésére Hazelius párizsi enteriőrijei, a svédrel folytatott levelezése és a párizsi kiállítás (1878) látott hindeloopeni holland berendezés indították<sup>39</sup>. Múzeumának vezérmotívumául Olsen a falusi építészetet választotta, méghozzá oly módon, hogy a házfelföldés szakaszainak bemutatása mellett manapság ökológiainak nevezhető szempontokat is érvényesíteni kívánt a bemutatás során. Úgy gondolta, hogy a kistájilag jellemző szerkezeti és alakú eltéréseket a természeti tényezők alakítják ki<sup>40</sup>.

1883-ban – az iparkiállítások hatására – Hollandia nemzetközi gyarmatkiállítást szervezett és rendezett Amsterdamban. Ezen a bemutatón különféle Indonéz tájakról származó „viskókat” s egy közösségi házat állítottak fel, amelyeket két esztendő múltán a Rijks Ethnographisch Museum Leidenbe szállított át, ahol múzeumi kiállításban 1903-ig maradtak megtekinthetők az egzotikus építmények <sup>41</sup>.

A XIX. század nyolcvanas éveiben költözött a gudbrandsdali Lillehammerbe Anders Sandvig fogorvos, s nem sokkal később hozzájárult a norvég falusi életforma emlékművének összegyűjtéséhez. Előbb ő is ruházatot, textíliát, lakásfelszerelési tárgyakat gyűjtött, majd 1894-ben megvásárolta az első paraszthajlékot, amit saját kertjében állított közszemlére, teljesen berendezett állapotban<sup>42</sup>.

A Londoni Ethnologiai Társaságban 1868 és 1870 között dolgozták ki az evolucionista Darwin-előfutár, Thomas Huxley elnök irányításával az első brit műemlékvédelmi törvényt. Ennek belbecse még kizárólag régészeti emlékhelyek védelmére vonatkozott, hiszen a viktoriánus szigetországban a leghalványabb esélye se volt a magántulajdon bármilyen szintű, értelmű korlátozásának. A törvényt csak 1882-ben sikerült elfogadtatni, aminek eredményeként Pit-Rivers tábornokot bízták

meg országos főfelügyelői jogkörrel. Ő a fél országot beutazván, s eleve múzeumi szakember lévén, magángyűjteményt hozott létre, melynek kimagasló darabja az Orkney-i birtokára áttelepített malomépület. Rivers angliai utazásai során a régészeti emlékhelyekről modelleket készítettett, amelyeket farnhami birtokán a malom társaságában tett hozzáférhetővé – egyfajta sajátos régészeti modell-skanzent hozván így létre<sup>43</sup>.

Miközben Európa nagyobbik része az iparkiallítások lázában izzott, Stockholmban Hazelius töretlenül haladt a maga számára kijelölt úton. Nemzeti-romantikusnak titulált – valójában rendkívül kézzelfogható – álmai lassacskán megvalósulóban voltak.

**Artur Hazelius** radikális gondolkodású, polgári származású katonatiszt családjában született Stockholmban. Édesapja a neves svéd író, Carl Jonas Love Alm-quist baráti és eszmeköréhez tartozott. Elégedetlen lévén a főváros maradinak ítélt közgondolkodásával fiát Hännasba, vagyis vidéki iskolába íratta, ahol az minden rendezvényen részt vett, így ismerkedvén a falusi, vidéki hétköz- és ünnepnapok világával. A diák Hazelius nyári szünidejének java részét hosszú gyalogtúrákkal múlatta; a legkedveltebb célpontja e túráknak Norrland volt. Uppsalai egyetemistaként – szerencséjére – Carl Säve szárnyai alá került, aki erősen érdeklődött hazája nyelvjárásai iránt, miközben az első svédországi nyelvtudományi társaságok csak 1872 után alakultak meg. Hazelius nyelvészetből diplomázott, majd tanár lett. Később egy fővárosi jogász kör titkára, s részt vett a svéd közjogi reform alapjainak kimunkálásában. Már ekkoriban úgy vélte, hogy az írott nyelv demokratizálása nélkül elképzelhetetlen honfitársai szellemi fölemelkedése. A nyelvet tartotta a nemzet legfontosabb alkotó elemének. Azzal is tisztában volt, hogy a szükségszerű nyelvi – és persze fogalmi, gondolkodásbeli – fejlődés a óhatatlan életformabeli változásokhoz vezet. A már idézett dalarnai nyári túra során a svéd vidéki élet mindennapjainak olyan bőséges változatosságával, kitárulkozó gazdagságával szembe-sült, amelynek eltűnését féltendő még tulajdon eszméivel is meghasonlott. Ekkor fogalmazódott meg Hazeliusban a svéd nemzeti néprajzi múzeum gondolata, amelyben talán már ekkor részt kapott a djurgardeni kert.

Hogy vidéki utazása során feleségével szinte mindenütt viseleti darabokat, használati eszközöket vásároltak, bizony már nem is számított különlegességnek. Egyfelől jó néhány északi példát idéztünk ebből a korszakból a korabeli magángyűjteményekre vonatkozóan, ugyanakkor ebben az időszakban már rendszeressé vált Svédországban, hogy a városi turisták szinte kötelezően valamiféle vidéki-falusi emléktárggyal a zsebükben tértek haza utazásukról. Amennyire érzékeltes azonban Hazeilusnál a kiállítási koncepció fokozatosan tudatos építkezése, fejlődése, a megfontolt kísérletezés, olyannyira tudatosan alakult – a fentieket megalapozó – érdeklődése a falusi hétköznapi világ emlékezetanyagával összefüggésben. A nyelvvel, a

nyelvjárásokkal kezdte, a Nordiska Museet alapításakor még a viselet, a textília és a gazdagon díszített ünnepi tárgyak összeszedésénél tartott, ám alig egy esztendővel a múzeum megnyitása után érdeklődése már a termelés, a gazdálkodás eszközvilága felé fordult. Innen már alig egy lépésre van csupán annak fölismerése, hogy mindezek a tárgyak „szegényesen” bevált múzeumi gyakorlat szerinti intézményesült jelképek maradnak legáltalánosabb hétköznapi környezetük, az épített környezet, az építmény együttesek, hajlékok, a „tun”-ok nélkül. A világiállítási gyakorlatban ugyanakkor elterjedt félig panoptikus viseletbemutatók oly „ragadósak” voltak, hogy a Drottninggatanon Stockholmban csaknem megszületett a svéd panoptikum. Ennek megakadályozása is lényegében Hazelius Nordiska Museetjéhez kapcsolódik. Jóllehet, emberünk maga is végigjárta mindazon zsákutcákat, amiket a panoptikumi és az enteriőrbemutatók képviseltek. Elég egy pillantást vetni a párizsi világiállításon általa berendezett schoneni és a Skansen härvedjaleni enteriőrjére, <sup>44</sup> hogy lássuk, mekkora utat járt be alig másfél évtized alatt.

1884-től megszaporodó jegyzeteit kutatva bizony elég nehéz eldönteni, hol van szó olyan építményről, amelyet Skansen számára szemelt ki, s mikor esik szó enteriőrnek szánt szobáról, helyiségről<sup>45</sup>. Minden esetre, ettől az időtől kezdve számítható a terv létrejötte és kibontakozása, amely szerint valahol a svéd fővárosban szabadtéri néprajzi gyűjtemény születik. Hazelius hat éven át kutatta a svéd vidéket, s ennek eredményeként 1890-re készen állt a tervezett szabadtéri gyűjtemény programja. Walter von Hallwyl gróf ekkor vásárolta meg a Djurgard-forrás környékén fekvő Framnäst, s ajándékozta a Nordiska Museetnek. Hazelius egy évvel korábban megbízta Ferdinand Boberg építészmérnököt, hogy készítsen hasznosítási tervet erre a területre. Szándéka szerint ugyanis ide épült volna az ornäsi lakóház, a borgundi norvég templom, a björkviki magtár s még néhány építmény. Szerencsére e tervek kútba estek, és egy esztendő múltán Hazeliusnak sikerült megszereznie a Skansen dombot<sup>46</sup>. Igazán gyors ütemben indult meg a terület rendezése, s **1891. október 11-én** megnyílhatott a világ első szabadtéri néprajzi múzeuma a svéd fővárosban. Abban az esztendőben, amikor Selma Lagerlöf Gösta Berlingje megjelent... Skansennek sok köze van ahhoz a szellemiséghez, azokhoz a hangulatokhoz, amiket Lagerlöf műve közvetít. Mindkettőben a legerősebb nemzeti jelleg domborodik ki, ami oly jellemző volt a korabeli művészeti és kulturális életre. Hazelius maga is erősen hitt a nemzeti hagyományok erejében, olyan nemzeti romantikus volt, aki ugyanakkor tudatos alkotó és újító lévén úgy gondolta, végleg leszámol az enteriőr-kiállítások idealizált, erősen stilizáltan ünnepi világot sugalló környezetével, s létrehozta azt a formát, amely a hétköznapi verejtékszagát hordozza, a történelem percről-percre működött folyamatosságát üzeni, s tárgyait ebbe a hiteles – vagy hiteles előképek szerint megépített – környezetbe kívánta elhelyezni. A déli svéd Skáne fachwerk építkezésétől az északi lappok kunyhóiig

meg kívánta mutatni hazája falusi építkezésének mérhetetlenül változatos gazdagságát s annak változatait is, abból hozzátéve a mindennapi ember legelemibb környezetéhez<sup>47</sup>.

Könnyen belátható, hogy ezekkel a célkitűzésekkel az első szabadtéri néprajzi múzeum atyja messze korának felfogása előtt járt. Sok egyéb mellett elég itt két tényezőre utalnunk a gondolat modern, életerős voltának igazolásához. A Skansen szó egyike azon kevés svéd szavaknak, amelyek a világ szinte minden nyelvén használatosak és – ugyanazt jelentik<sup>48</sup>. Ugyanakkor a Skansen egy évszázada – néhány generációt tanítva, kiszolgálva – ma is működik, s hozzá csaknem úgy, ahogyan azt Hazelius eltervezte. Ebben a formában is példaképpé vált – ha csupán szimbolikus értelemben is – valamennyi hasonló, európai és Óvilágon kívüli gyűjtemény számára. A svédek számára Skansen ma ugyanazt jelenti, mint megnyitásakor: a kapcsolódás és bizonyos közösségi ünnepek, hét végi kirándulások magától értetődő családi környezetét, célpontját, amely az értelmes megismeréshez vezető út egyik legfontosabb állomása – mellesleg.

Hazelius alapgondolata, mely szerint a paraszti hétköznapok természetes környezetébe állított kultúráját valóságúhően mutassa meg, az ő korában – amikor általánosságban a városiasodás a „rég, értékes tárgyakat” eredeti környezetükből és szerepükből kiemelve, kuriózumként szemlélte, – hamar követőkre talált mind szülőhazájában, mind Észak-Európában. Különösen jelentős érdeme ennek a teljességre törekvő kiállítás rendezési módszernek, hogy az egyszerű, vidéki emberek körében is megértést találva hamarosan megjelent Svédországban a szabadtéri kiállításmód másik formája, t. i. az eredeti helyszínen megőrzött épületek, építménycsoportok sokasága. A svédek tehát megértették a hazeliusi gondolat műveltségtörténeti jelentőségét, s néhány évtized alatt létrehozták szinte az egész ország szabadtéri néprajzi gyűjteményét. Nem is hiányzott aztán Svédországból a harmadik bevált szabadtéri forma sem, amikor ugyanis valamely eredeti helyén megőrzött építmény(csoport) köré telepítenek át távolabbiakat, a teljesség igényére törekvő bemutatás jegyében<sup>49</sup>.

Amint említettük, a századvég kulturális és oktatásügyi zászlóbontása kedvezett ezeknek a folyamatoknak Svédországban. Ráadásul az értelmiség körében sem maradt visszhangtalan Hazelius kezdeményezése, amikor egyetlen évtized alatt a hon- és népismerteti eszmék gyökeret eresztettek a svédek gondolkodásában, s megindulhatott a falusi építészet, életmód emléktanyájának mentése. Első hírnöke e folyamatnak Jones Mats, leksandi parasztember volt, aki 1897-ben meglátogatván a Nordiska Museet és Skansen kiállításait úgy gondolta, hogy mindezeknek a tárgyakkal, tárgyi együtteseknek valójában ott a legjobb helye, ahonnan elszármaztak<sup>50</sup>. Hazatérve a városi antikváriusok, ócskások mindent olcsón felvásárló seregébe botlott, ami csak tovább érlelte elhatározását. Nekilátott a gyűjtésnek, de alig volt sikerélménye. Földijeit, honfitársait úgy vélték, nem valami rendes ember, aki minden régi

szemetet összehord... 1988-ben ennek ellenére megnyitotta Dalarna első „tájházát”, amit 1906-ig további három építménnyel bővítettek. Mats elgondolását még sokan követték, így alakulhatott ki századunk végére a „svéd szabadtéri néprajzi múzeum”<sup>51</sup>.

A XIX. század végén ugyancsak Svédországban született meg a harmadik formája a szabadtéri néprajzi kiállításoknak, a városi polgári építészetet bemutató „polgárház múzeum”, melynek Örebro-Wadköping a mintaképe. Lars Bohms szállította be és építtette föl Örebroban a Borgarhusetet – vagyis „polgárházat” – és a Kungstugant (”királyház”) a múzeum területén. Ezzel valójában prototípust, ám egyúttal műveltségtörténeti bővítést is meghonosított, utóbbit elsősorban a közép-európai skanzenek számára<sup>52</sup>.

Az európai kontinens tehát megfelelő példák és változataik sokaságát láthatta maga előtt arra az esetre, ha hasonló jellegű építményegyütteseket kívánna létrehozni. S lám, való igaz, hogy 1891 után alig akadt kísérlet Európában, amely valamilyen formában Skansent ne tekintette volna mintaképének, mégis, kivált Közép-Európában még több mint egy évtizeden át a korábbi iparkiállításokhoz kapcsolódó, vagy azokra hasonlító kiállítási gyakorlat maradt általánosan jellemző. Az 1891-ben Prágában megnyitott iparkiállítást magyar szakemberek is meglátogatták. Ezen a bemutatón is kísérleteztek a falusi-vidéki életforma bemutatásával, de bizony átütő siker nélkül.

Lengyel földön a szabadtéri gyűjtemények alapításának gyökerei ugyancsak a XIX. század végére nyúlnak vissza. Jerzy Baranowski és A. Scholtze, a zakopanei Tátra Múzeum alapítói már 1888-ban azt tervezték, hogy valamelyik környékbeli településről egy eredeti gurál paraszthajlékot telepítenek a múzeum közvetlen szomszédságába, mintegy pavilon kiállításként<sup>53</sup>. A gondolatot csak pihenni hagyták. 1894-ben Lembergben (Lvov) nyílt meg a lengyelek nemzeti jubileumi kiállítása, melyen hat, eredeti helyéről teljes egészében áttelepített falusi lakóépületet állítottak föl. E hat hajlék építése ugyancsak fontos mérföldkő, hiszen ezeket nem az ipari kiállítási gyakorlat szerint bevált rekonstrukciós, hanem a későbbi szabadtéri néprajzi gyakorlatból közismert áttelepítéssel készítették. Itt legfőképpen a kiállítás állandó jellege hiányzott ahhoz, hogy ez a kísérlet valóban a szabadtéri néprajzi gyűjtemények úttörőinek sorába tartozzék<sup>54</sup>.

Nem maradt hatástalan a csehek további szabadtéri néprajzi gyűjteményalapító kedvére a csehországi kísérletek sokasága és kivált az 1885. évi Budapesten föllállított házak sora, valamint az 1891. esztendőben rendezett prágai kiállítás sem.

Bohumir Jaronek cseh festő volt az egyik szellemi atyja az 1895. évi prágai kiállítás néprajzi falujának csakúgy, mint később a rozsnyói szabadtéri néprajzi gyűjtemény létrehozásának<sup>55</sup>. Még akkor is így van ez, ha a prágai falu Lubomir Niederle javaslatára épült meg. Ez a falu cseh, morva és szlovák parasztházakat vonultatott föl. Ugyanerre a kiállításra elkészítették a prágai óváros kicsinyített másolatát, akárha a Minimundusban állna, Klagenfurtban. A néprajzi falut



viszont nem áttelepítéssel hozták létre, hanem másolatokat készítettek, minden bizonnyal azért, mert kőből-téglából épített épületeket is bemutattak<sup>56</sup>. Magát a kiállítást ugyan kerek tíz esztendő múltán 1901-ben elbontották, ám a hosszú állandó létezésnek kettős haszna volt. Egyrészt ébren tartotta a csehországi szabadteri néprajzi múzeumi gondolatot, másrészt a 16 esztendei fennállás bőséggel kimerítette az állandó kiállítás fogalomkörét. Amennyiben tehát nem másolatokról, hanem eredeti építményekről lenne szó, akkor a prágai kiállítás néprajzi faluját, Niederle teljesítményét akár a világ második skanzenjeként is értékelhetnénk. Tudomásunk van róla, hogy e házak berendezése körül több probléma merült föl, ám a prágai néprajzi falu mégiscsak a szabadteri néprajzi gyűjtemények egyik – tőlünk földrajzilag és műveltségtörténeti értelemben se távol eső – előfutára és az Ezredéves Országos Kiállítás Néprajzi Falujának egyik példaképe is<sup>57</sup>.

Minden bizonnyal példaképül szolgált azonban a XIX. század végén tett kísérletek számára. M. Skruzizis, lett etnográfus behatóan tanulmányozta ugyanis a prágai kiállítást, majd 1896-ban a X. Összoroszországi Régészeti Kongresszuson Rigában a városi csatorna partján a néprajzi kiállításához kapcsolódóan egy szabadteri néprajzi részleget is fölépített, ahol három paraszthajlék és egy fürdőház kapott helyet. Az építményeket teljes berendezéssel együtt szállították ide és rendezték be ismét, ilyenformán kívánva bemutatni a lett nép mindennapjainak tükörképét. Bármennyire kicsiny területet és építménygyűjtést foglalt is magában ez a kezdeményezés, azért a szabadteri néprajzi gyűjtemények létesítésének minden alapvető – későbbi – szakmai követelményét megtartva jöhetett létre és csak sajnálhatjuk, hogy – ellentétben prágai mintájával – egy év múltán lebontották<sup>58</sup>.

A következő esztendőben alapította Bernhard Olsen a Byggningsmuseet i Kongens Havet, s közvetlenül a századfordulót követően költözött szabadteri néprajzi gyűjteményével Sorgenfribe<sup>59</sup>. Ne feledjük, hogy ekkor már létezett a Bygdø-i gyűjtemény magja is<sup>60</sup>.

Lényegét tekintve tehát megindult az európai szabadteri néprajzi gyűjtemények – még nem „múzeumok”<sup>61</sup> – alapításának, létrehozásának folyamata<sup>62</sup>. Az első világháborúig, amelyet valamennyi napjainkig megjelent, a szabadteri néprajzi gyűjtemények sorsát is nyomon követő mű a létrehozás első időszakának lezárásaként tart számon, kontinensünknek egy igen jól definiálható, földrajzi és bizonyos tekintetben politikai-történelmi értelemben is összefüggő nagytáján, a Balti-tenger mellékén illetve Skandináviában hódított teret legkorábban ez a kiállítási-bemutatói eszme. Svédország, Norvégia, Dánia és Finnország, a Dániával határos, egykor éppen dán fennhatóság alá tartozott német területek, valamint Poroszország és a Baltikum kis országai hoztak létre szabadteri néprajzi gyűjteményeket ebben a „hőskorban”. Lényegében ezt az időszakot a szabadteri gyűjtemények alapítási korszakaként jelölhetjük meg. Jóllehet, ha közelebbről vizsgáljuk az események történelmi, illetve személyes tartalmát, hátterét, könnyen belátható, hogy valójában nem erről van

szó. Egyfelől, a skandináv államok e gondolat ideológiai és gyakorlati bölcsői. Ennek oka, hogy esetükben több körülmény szerencsés összjátéka vezetett a skanzenek létrejöttéhez.

Az ipari forradalom kiteljesedése talán a legérzékenyebben éppen a viszonylagosan háborítatlanul élő, konzervatív skandináv falusi és értelmiségi életformát érintette legérzékenyebben Európában. Az oktatási reformok, az északi kulturális megújulási kísérletek – hátterben az iparkiallítások felfordulását élő Európával – igazán szerencsés táptalajt biztosíthattak a hazeliusi eszme meggyökerezéséhez. Az északi államokban a kulturális reform következtében kivirágzott honismereti és egyesületi mozgalmak rövid időn belül olyan minőségű és léptékű háttérrel biztosíthattak a nemzeti kultúra ápolását célzó mindenféle eszmének, hogy – jóllehet, tudományos igényvel ekkoriban még nem készítették országokat átfogó fölméréseket – joggal beszélhetünk pl. Svédország, vagy Finnország esetében sajátos, gyakorlati építészeti archívum(ok) létrehozásáról, de legalábbis elindításáról. A hagyományos falusi és városi életforma hirtelen, gyors tempót diktáló átalakulása következtében mindkét területen párhuzamosan valósulhatott meg az építészeti és az életmódbeli emlékek egybeborodásának megindulása (Lund, majd a Den gamle By). Ugyanakkor Észak-Európának a fentiekben jelzett területein több ezer éve szinte kizárólagos volt a gerenda- és faépítkezés, amelynek korai áttelepítését példázta a vangi templom. Az ilyen, elsősorban borona építmények lebontása, nagyobb távolságra szállítása és újraépítése nem okozott különösebb gondot még a korabeli szállítási és útviszonyok mellett sem. Nem elhanyagolható, hogy az ügy motorja, a folyamatosan kísérletező nemzeti romantikus és egyszerre igencsak pragmatikus patrióta Artur Hazelius is északon született. Nem átalotta bekapcsolódni a kontinens iparkiallításainak levegőjébe, kiállításrendezői gyakorlatába, majd végigjárni, haláláig tökéletesíteni, fejleszteni igyekezett saját elgondolásait<sup>63</sup>. Ám önmagában az ő személyes példája kevés lett volna. Valamennyi hivatkozott államban – ahol az első világháború végéig megépítettek valamiféle skanzen – sokkal inkább az egyéni kezdeményezés és kitartás, a személyre szabott feladatvállalás és az ügyszeretet, valamint az alapvetően szaktudományos érdeklődés és a komplex szemléletforma teremtette meg ezt az állandó kiállítási típust. Svédországban Artur Hazelius és Georg J:son Karlin, Norvégiában Anders Sandvig és Hans J. Aall, Dániában Bernhard Olsen és Peter Holm, Hollandiában Frederic Adolphe Hoefer<sup>64</sup>, Finnországban Axel Olai Heikel az úttörői a szabadteri néprajzi gondolat megvalósításának. Célszerűbb tehát ezzel a legelső időszakokkal összefüggésben egyszerű úttörésről beszélni, már csak azért is, mert – mint fentebb jeleztük, – a létrehozott intézmények még valójában alig múzeumok.

A falumúzeumok, vagy szabadteri néprajzi gyűjtemények történetét általában úgy szakaszolták – ami alapjaiban elfogadható, – hogy a két világháború közötti időszakot tekintették a második korszaknak<sup>65</sup>. Míg az első szakaszt szükségszerűen az úttörés időszakaként

jellemeztük, amelyben a legpatinásabb európai gyűjtemények általában a nemzeti romantika korszakának végére kialakultak, addig a második szakaszra a kialakult gyűjtemények rendkívül lassú tovább épülése, valamint újabb, jelentőssé váló intézmények létrehozása jellemző.

Az első időszakban a Balti-tenger mellékének szabadtéri infrastruktúrája jött létre. A második szakaszban Németország – sajátos módon északról dél felé haladva, – majd a közép-európai országok (Csehország, Románia) gyűjteményei alakultak ki. Sajátos, hogy e második korszakból is kimaradt Európa egyik műemlékben rendkívül gazdag tája, Franciaország, ahogyan Oroszország is. Ennél is jellemzőbb, hogy – Barcelona kivételével – Dél-Európa ebben a korszakban se ébredt föl: egyetlenegy szabadtéri gyűjteményt tud fölmutatni. Ugyanakkor az első világháborút közvetlenül megelőző és azt követő periódus a szabadtéri gyűjtemények tervezésének, követelésének kora is<sup>66</sup>. Általában jellemző, hogy Európa legnagyobb részén még semmiféle népi műemléki, népi építészeti, koncepcionálisan irányított-tervezett fölméréssel sem rendelkezünk. Ahol pedig megindították az ilyen típusú kutatásokat – mint pl. Ausztriában, hazánkban, Németországban – ott is inkább kultúrmorfológiai eredetkutatások folytak. A konkrét, kataszter jellegű fölmérések csak a szabadtéri gyűjtemények harmadik periódusát jellemzik, amely a második világháború utánra esik. Mindez persze bizonyos tekintetben esetlegessé, izlésfüggővé is teszi az első időszakban létrejött gyűjtemények egy részének dokumentatív, tipizáló értékeit, jóllehet műveltség-történeti értelemben sem a szabadtéri néprajzi gondolatot, sem a létrehozott gyűjteményeket immár nem érinti<sup>67</sup>.

Svédországban az első világháborúig összesen 11 nagyobb szabadtéri néprajzi gyűjtemény született<sup>68</sup>. A második korszak a szabadtéri gondolat szülőföldjén további 11 nagyobb gyűjteményt hívott életre. Így lényegében az 1930-as évek végére Svédországban kialakulhatott a mainak megfelelő skanzen-hálózat<sup>69</sup>. Itt a második világháborút követően „mindössze” két nagyobb gyűjteményt alapítottak<sup>70</sup>.

Norvégia is élen járt a gondolat megvalósításában. Az első korszakban 16 részben regionális-területi, vagy helyi és néhány nagyobb gyűjtemény egyaránt megszületett<sup>71</sup>, s az 1930-as évek végére lényegében Norvégiában is lezárult az újabb gyűjtemények létesítésének gyakorlata<sup>72</sup>; a harmadik korszakban már csak kiegészítő építmények születtek, vagy kerültek gyűjteményi megőrzésbe<sup>73</sup>. Svédországra és Norvégiára is jellemző, hogy a szabadtéri gondolat azon ága, amely lényegesnek tartja a városi-polgári és ipari emlékek – egyenrangú és egyenértékű – szabadtéri gyűjteményi formában történő megőrzését akár vegyes, akár elkülönült formában, a 30-as évektől fogott igazán talajt ezekben az államokban.

Az önálló állami élet útjára lépő Finnországban svéd és norvég mintára és hatás alatt fejlődött a szabadtéri néprajzi gondolat, ami abban nyilvánult meg, hogy a XIX. század 80-as éveitől nagyarányú vidéki múzeum alapítási láz söpört végig az országban<sup>74</sup>. Már utaltunk

arra, hogy a finnek a szabadtéri néprajzi gyűjtemények egyik „nagyfogyasztójává” váltak. Az első fejlődési szakasz során alakult meg – teljes egészében, azaz elhelyezését illetően is Skansen mintájára – Seurasaari központi gyűjteménye. Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy a második világháborúig létesített finn gyűjtemények többsége abban is a svéd mintát követte, hogy környezetével alig törődve a tipikus parkmúzeumok csoportjába tartozott<sup>75</sup>. Ebben az időszakban négy finn gyűjtemény létesült; ezek közül Turkura még visszatérünk. A második periódus folyamán 5 nagyobbacska finn gyűjtemény alapjait vetették meg<sup>76</sup>. A második világháború után viszont valóságos láncolata alakult ki a „kotiseutumuseo”-nak, ami leginkább talán a balassagyarmati egy udvarospalóc házra emlékeztető „tájház”.

Dánia igen hamar fölzárkózott a nagy szabadtéri gyűjteményeket létesítő országok sorába, s ez elsősorban Olsen érdeme. Különleges figyelmünkre méltó azonban Peter Holm Den gamle By-je is, amely a maga nemében napjainkig egyedülálló szabadtéri gyűjtemény. Sajátos Dánia földrajzi helyzete, hiszen hidat alkot a kontinens és Skandinávia között. Éppen ebben a tekintetben nagy jelentőségű Holm múzeuma, amelynek elvei néhány évtized leforgása alatt az északra fekvő országok mindegyikére visszahatottak (ld.: Bergen, Lbo/Turku, Skansen, Bygdø), dél felé pedig jószerével hatástalanok maradtak<sup>77</sup>. Dániában szintén a 30-as évekre fejeződött be a ma is álló gyűjtemények létrehozása, amelyek között már „régészeti” gyűjtemény is akad, amit azonban csak erős fenntartással minősíthetünk szabadtéri gyűjteménynek, még kevésbé múzeumnak<sup>78</sup>.

Napjainkban a szabadtéri gyűjtemények kisebb-nagyobb formációinak egyik legimpozánsabb európai láncolatával Németországban találkozhatunk<sup>79</sup>. A gondolat németországi talajfogásának azonban sajátos története van, amely nem válik el a Harmadik Birodalom illetve Poroszország, s lényegében a két világháború területformáló hatásától sem. Az mindenesetre bizonyos, hogy német földön nem született központi, vagy nemzeti szabadtéri néprajzi múzeumi tervezet. Ugyancsak jellegzetes, hogy a német szabadtéri kiállító tevékenység a legkisebb formációval, a Heimatmuseumok, Bauernhofmuseumok létesítésével, és nem skanzenekkel indult meg<sup>80</sup>. Az első jelentősebb területű szabadtéri gyűjteményt Richard Detlefsen irányítása mellett építették a keleti-porosz Königsbergben (Kalinyinigrád) litván és porosz csarnokházakból, amelyek nagyobb része – ha ugyan nem valamennyi – rekonstruált építmény volt. A német hatóságok 1940-ben a Königsbergi gyűjtemény épületeit Hohensteinbe (Olsztynek, Lengyelország) szállították, ahol manapság is áll közülük néhány a szabadtéri néprajzi múzeumban. Csak egyetérthetünk Zippeliussal abban, hogy a Königsbergi kísérlet aligha tekinthető valódi szabadtéri néprajzi múzeumnak az ott alkalmazott rekonstrukciós módszer egyeduralkodása okán (világkiállítási modell), hisz ekkor Európában már kizárólag áttelepítéssel építettek skanzenet<sup>81</sup>. Hiába küszködött a német épí-

tészet és etnográfia – Adolf Spamerral az élén – annak érdekében, hogy a két háború között néhány német szabadtéri gyűjtemény létrejöhesse, fáradozásuk – egyetlen kivétellel – hajótörést szenvedett. Ez a kivétel pedig Cloppenburg, ahol 1934-ben Heinrich Ottenjan vezetésével megnyílt az első német szabadtéri néprajzi múzeum<sup>82</sup>. Ebből az időszakból még egy gyűjteményt kell említenünk, ez az unteruhldingeni Pfahlbaumuseum, vagyis régészeti kiállítás, ami Georg Sulger és Hans Reinerth nevéhez és az 1922. évhez kötődik. Ebben a gyűjteményben két prehisztorikus cölöpépítmény, valamint hallstatti és neolitikus rekonstrukciók állnak<sup>83</sup>. Mivel esetünkben tudományosan vezetett intézményről és hiteles rekonstrukciókról beszélhetünk, ezt az intézményt a szabadtéri múzeumok történelmi-régészeti változatának tekintjük<sup>84</sup>. Valamennyi nagyobb németországi szabadtéri gyűjtemény a harmadik periódushoz, vagyis a második világháború utáni évekhez kötődik. Egy különleges típusról még szót ejtünk a továbbiak során.

A szigetország az első időszaktól teljes egészében kimaradt és a két világháború között is alig futotta egyetlen szabadtéri gyűjtemény létrehozására, ennek helyszíne a Man-sziget<sup>85</sup>. Sajátos, hogy máig nem került föl Nagy-Britanniában központi szabadtéri néprajzi gyűjtemény építésének gondolata, bár a második világháborút követően Skóciában, Írországból és Walesben is alakultak – részben néprajzi jellegű – gyűjtemények<sup>86</sup>.

Izlandról csupán annyit jegyzünk meg e helyt, hogy 1957-ben a fővárosban jött létre szabadtéri néprajzi gyűjtemény<sup>87</sup>.

Hollandia központi szabadtéri néprajzi gyűjteménye az első korszak során alakult ki<sup>88</sup>: ez a de Waterbergen, amely Arnheimben található. Megnyitása a világháború előtti időszakra esett, s a második korszakból egész Hollandia kimaradt. Az Enkhuizenben és Zaandamban létesülő gyűjtemények a második világháború után születtek meg. Az utóbbi kettő – legalábbis közép-európai szemmel – aligha nevezhető néprajzi gyűjteménynek.

Ausztria egyike volt azoknak az európai országoknak, ahol a legkorábban indult meg a népi építkezés kutatása szaktudományos igényességgel és irányítással. Elegendő e helyt Meringer és Geramb nevét említenünk. Az első kísérlet Oswin Morhoz és Ferdinand Raueggerhez fűződik, akik 1936-ban megvásárolták a St. Oswald ob Kleinkirchheimbe való lakóházat, s azt Maria Saalban építették újra. Később ez az épület lett a Karintiai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény magja<sup>89</sup>. A kis múzeumot ugyanúgy a harmadik korszak fejezte be, mint ahogy valamennyi osztrák szabadtéri néprajzi gyűjtemény a második világháborút követően jött létre.

Lengyelországgal kapcsolatban – amely napjainkban az európai szabadtéri néprajzi gyűjtemények létesítésének egyik fellegvára, – már emlegettük a zakopanei, XIX. századi kísérletet. A második korszakban mindössze tervek születtek egy Varsó környéki központi szabadtéri múzeum megvalósítására<sup>90</sup>, ám a világháború megakadályozta a munka elindítását. Nem szá-

mitjuk a lengyel gyűjtemények sorába a königsbergi áttelepítést két okból. A fentiekben tisztáztuk, hogy nem igazán szabadtéri néprajzi gyűjteményként értékeljük, amit Königsberg létrehozott. Ugyanakkor mindez Lengyelország politikai felosztása után történt. Az a lengyel szabadtéri kiállítási hálózat, amely manapság a legimpozánsabbak közé tartozik Európában, a második világháborút követően alakulhatott ki<sup>91</sup>.

Romániában a szabadtéri néprajzi kiállítás gondolata a XIX. századra nyúlik vissza. Alexander Odobescu régész, író és művészettörténész az 1867. évi párizsi világiállítás kapcsán arról értekezett, hogy szükséges volna a népművészet azon arcának állandó kiállításra történő bemutatása, amelyet a tipikus parasztudvarok közvetítenek<sup>92</sup>. Nem szabad megfeledkeznünk továbbá a Nagyszébenben 1861-ben alapított Erdélyi Irodalmi és Kulturális Egyletről, amely 1905-ben Szebenben egy nagyszabású kiállítás keretében egy áttelepített havasi pásztorkunyhót és több épület makettet mutatott be Romániában. Gyűjtemény alapítására az első korszakban mégse kerülhetett sor. A két világháború között Romulus Vuia, kolozsvári múzeumigazgató dolgozta ki a kolozsvári szabadtéri néprajzi gyűjtemény terveit, s 1929-ben ő nyithatta meg az intézményt. De Vuia volt az első, aki 1936-ban Kolozsvárott nemzetközi szabadtéri néprajzi kiállítást is rendezett<sup>93</sup>. Ugyanebben az évben alapították a Múzeum Satuluit Bukarestben D. Gusti, Ion Popa, Gheorghe Focsa és mások kezdeményezésére, ám hogy mennyiben tekinthető múzeumnak, arra itt most nem keresünk választ. Ráadásul a világháború elpusztította e gyűjtemény jelentős részét, a háború után pedig új elvek szerint épült meg egy új múzeum a Herestreu-tó partján<sup>94</sup>. A többi romániai szabadtéri gyűjtemény a harmadik szakaszban épült meg.

Zippelius álláspontja<sup>95</sup>, amely jó negyedszázada láttott napvilágot, alaposan megváltozott a korábbi Szovjetunió szabadtéri (néprajzi) gyűjteményeit illetően, az eltelt időszakban. Egyrészt, időközben sokkal több lett az információnk, másfelől a Szovjetunióban az utolsó két és fél évtized alatt nagy léptekkel folytatták a gyűjtemények szinte minden ismert formájának, változatának építését. Az úttörés korszakát összefoglalóan úgy jellemezhetjük, hogy az ország Balti-tenger menti vidékein alakultak szabadtéri néprajzi gyűjtemények<sup>96</sup>. Előszörként a rigai, amelyet a második szakaszban, 1936-ban nyithattak meg<sup>97</sup>. Az északkeleti 1941-ben kísérleteztek egy korábbi építmény szárazföldi áttelepítésével, de ezt derékba törte a világháború<sup>98</sup>. Folytatás csak az 50-es évek végétől következhetett. Hasonlóan ahhoz, ahogy a szovjet szabadtéri néprajzi gyűjteményi hálózat kiépülése is csupán a háború után indulhatott meg<sup>99</sup>. Ma a függetlenedett egykori szovjet elődállomokban többféle szabadtéri múzeumtípus élül – némelyikük bizony ellentmondásos formában<sup>100</sup>.

Csehország és Szlovákia összefüggésében az első, úttörő korszak teljesítményei közül már említettük a prágai kiállítást és Niederle nevét. Ő folytatni kívánta a prágai kísérletet, s terveket dolgozott ki, amelyeket azonban az első világháború meghehítt<sup>101</sup>. Ezzel pe-

dig véget is ért az úttörés korszaka. A két háború között Drahomira Stranska dolgozott ki egy központi szabadteri néprajzi múzeumi programot. E gyűjtemény első építményét 1937-ben Szlovákiából szállították Prágába. A következő esztendőben pedig – bevonultak a németek... Már 1913-ban, Bécsben bemutatták a rozsnói szabadteri gyűjtemény programját és terveit, amelyet ugyanaz a Bohumir Jaronek készített, aki az 1895. évi prágai kiállítás falujának programját is kimunkálta. Rozsnón az első építmény áttelepítésére 1925-ben került sor, később rekonstrukciókat készítettek<sup>102</sup> Am a Valasské Múzeum v Prirode csak a harmadik korszakban épült ki teljes igényű szabadteri néprajzi gyűjteménnyé. Még egy, ugyancsak a két világháború közötti tervről szükséges számot adunk, amelyet Ján Geryk készített a túrócszentmártoni (Martin) központi gyűjtemény számára, amelyet azonban csak a világháború után, 1964-ben tudtak megvalósítani az árvai épület-együttes áttelepítésével<sup>103</sup>.

Svájcban, Jugoszláviában, Belgiumban és Bulgáriában is építettek szabadteri néprajzi gyűjteményeket – valamennyit a harmadik időszak folyamán<sup>104</sup>. Közülük talán az Etirben lévő bolgár szabadteri a legsajátosabb arculatú együttes.

Mielőtt a szabadteri néprajz gondolat földrajzi elterjedéséről és időbeli szakaszairól írott szűkszavú összefoglalónkat lezárjuk, külön emlékezünk meg a barcelonai Pueblo Espanolról, valamint egy francia kezdeményezéséről.

A Pueblo Espanol az 1929. évi barcelonai világkiállításra készült, s ez manapság az egyetlen olyan építményegyüttes, amely a világkiállításokra építettek közül csorbítatlan formában napjainkig fennmaradt és látogatható. Ilyenformán nem minden tekintetben jogos – amint azt Kurzatowski megjegyezte,<sup>105</sup> – hogy Zippelius kizárta a szabadteri néprajzi gyűjtemények sorából. A Pueblo Espanol lényegében 1:1 méretarányú makettekből áll, amelyek régi belgiumi, pikárdiai és champagnei építményeket mutatnak meg. Csatlakozik hozzájuk továbbá egy „Handwerkerhof am Königstor aus Norimber” névre keresztelt középkori német építészeti együttes.

A Pueblo Espanolt művészek és építészek tervezték. Lényegében egy spanyol kisvárost akartak bemutatni mintegy 20.000 m<sup>2</sup> alapterületen, amelynek berendezését a Pueblomuseum tárgymásolataival oldották meg. A Pueblo településképe bizony teljesen hiteles, „mindössze” építményei másolatok. Hét kis terecskéjével és hozzávetőleg 20 utcájával csakugyan fölidézi egy átlagos – azaz idealizált – spanyol kisváros képét, hangulatát<sup>106</sup>. Számunkra tehát bizonyos értékek hordozója a Pueblo Espanol. Egyrészt írmagja a hajdani bölcsőnek, tti. az európai iparkiallítások világa utóérzéseinek. Ugyanakkor – tudásunk szerint – Hispániában máig se vert gyökeret a szabadteri néprajzi gondolat, ahogyan a többi dél-európai államból (Görögország, Portugália, Itália) is hiányzik. A Pueblo Espanol ma is látogatható. Az európai műveltségtörténetnek, ezen belül is az iparkiallítások történetének kétségtelesen egyik legizgalmasabb, legegységibb emléke.

A francia 'ecomusée' egy egészen sajátos filozófiára épülő ökológiai és építészeti együttes a szabad ég alatt – vagy még inkább: azzal mintegy körülkerítve, – amely megjelenési formájában, vegytisztán talán a természetvédelmi területekre emlékeztetheti a közép-európai embert, persze csak felületes pillantásra. Megszületése G. H. Riviére nevéhez fűződik, akinek természetesen voltak előképei e bemutatási (egység)forma kimunkálásához és megvalósításához, amelyek Európa más tájain a szabadteri néprajzi gyűjteményekhez kapcsolódnak<sup>107</sup>. Vizsgálatunk tárgya szempontjából itt csupán abban a tekintetben méltatjuk figyelemre az ecomuséet, amennyiben az elmélet és a megvalósult gyűjtemények is a harmadik korszak teljesítményei, azaz a második világháború után jöttek létre. Nem kizárólag Európában találunk ecomuséet, hanem Francia-Polinéziában is ismeretes e gyűjteményfajta<sup>108</sup>. Jellemző, hogy Európán kívül egyre népszerűbbé válik e kiállítási illetve múzeumi bemutatási módszer<sup>109</sup>, ám ezzel itt nem foglalkozunk.

Összefoglalva az európai szabadteri néprajzi gondolat történetét az alábbiakat szögezzük le.

A XIX. század folyamán kontinensünkön – Angliából indulva – szétterjedőben az ipari forradalom, amely gyökeres, előre alig megjósolható életformaváltozásokat indított el és eredményezett a szárazföld valamennyi nemzetének körében. Skandináviában és Nyugat-Európában e folyamatok hamarabb erősödtek föl, mint az Óvilág más tájain: valójában szinte ahány nemzet, annyi formát öltöttek<sup>110</sup>. A szabadteri néprajzi kiállítás egyik bölcsője az ugyancsak a szigetországból kiinduló iparkiallítás, mint piaci csalogató eszköz, amely viszont – s témánkat ez érdekli – a változó életforma jobbtására és racionalizálására jött létre, illetve e szlogen mögé bújt. Ez utóbbi feladatköre ugyanis viszonylag hamar elsorvadt, s helyette Európa nagyobbik része a tulajdon múltjának különvalóságát, értékeit kereste e kiállításokon mintegy három évtizeden keresztül. Ennek a „kutatásnak” a legnépszerűbb bemutatói voltak a népi(es) faluk, az eredeti és a rekonstruált paraszti-vidéki építmények. Megjelent a panoptikum is az iparkiallítások enteriőrjeiben, ahonnan azonnal beszivárgott a múzeumi kiállítási gyakorlatba. Lényegében az enteriőr is a XIX. század harmadik harmadában jött igazán divatba.

A gazdasági és életformabeli átalakulás részleges kulturális előrelépéssel párosult, s a feltételek szerencsés összjátéka révén, sok forrásból táplálkozva Svédországban alakulhatott ki a szabadteri néprajzi gondolat. Bázisát több társadalmi rétegben kereshetjük. Gyökereit egyrészt az iparkiallításban, másrészt a nemzeti romantikán csüngő értelmiséghez kötött leltük meg, amellyel a város a vidék irányába fordult, hogy tulajdon múltját fölfejhesse. Végezetül forrása a nagyúri-nagypolgári passzió is e gondolatnak, amely régiséget – többek között építményeket is – gyűjtetett a kor divatjának megfelelően. Északon a szabadteri gondolat szinte teljesen egybe esik a nemzeti néprajzi múzeumok alapításával. Több helyen a szabadteri és a nemzeti

néprajzi múzeum együtt keletkezett. A gondolat egyik közvetlen hatása, hogy honismereti mozgalmak sokaságát indította útnak; ezekbe az értelmiség mellett parasztok, munkások is bekapcsolódtak.

A gondolat szülőatyja Artur Hazelius, tudatos gondolkodó, kísérletező volt. Az ő korában mindenütt a tágabb értelmű régészet számított „vezető” tudományágnak, ezért a múzeumi kiállításokban elsősorban a régészet tárgytípológiai felfogása uralkodott. Ezzel szemben Hazelius olyan kiállításon törte a fejét, amellyel társadalmi, funkcionális, racionális és gazdaságtörténeti kapcsolatokat, összefüggéseket kívánt bemutatni – az életformát akarta tetten érni hétköz- és ünnepnapjaiban egyaránt, ezért készített előbb – a panoptikus módszer segítségével – enteriőr-kiállításokat.

A dalekarlieni Morastugan úgy festett 1891-ben Skansenben, akár egy parkba állított szobor, amit a két másik, a blekingeni Kyrkhults- és a helsingdali Bollnässtugan kísér. Az persze belátható, hogy Hazelius korában ez is csupán egy módszer volt annak megmutatására, mi tűnik el a leggyorsabban és visszavonhatatlanul.

Hazelius kísérletező kedve a későbbiekben is megnyilvánult. Nem kizárólag lakóházakat – azaz csupán az építészeti környezetet – akart megmutatni, hanem az egész emberi életformát, miliőt. Már a millenium esztendejében Skansenben állt egy csorbitatlan halandó porta (Oktorpból), amelynek eredeti berendezése csaknem hiánytalan volt. Az építményeknek ekkoriban kettős feladatot kellett teljesíteni. Egyrészt mutatósnak, másrészt egyéninek, sajátos hangulatot árasztónak kellett készülniük. Bízást állíthatjuk, hogy a szabadtéri gondolat korai történetében az építészeti és esztétikai szempontok fontosabb szerepet kaptak, mint a műveltségtörténetiek, vagy éppen a néprajziak. Az áttelepített építményekből hiányzott azok alapvetően kettős jellege – ti. tipizáló erejük és ezzel együtt „egyéniségük” – s így a szabadtéri néprajzi múzeumok előfutárainak tekintjük azokat<sup>111</sup>.

Hazelius haláláig tökéletesíteni igyekezett mind az enteriőr, mind a szabadtéri kiállítási módszert – ebben is némileg kora előtt járt. Tudatosan fordult meg a nemzeti és iparkiállításokon a tanulás, a tapasztalatszerzés érdekében. Az általa létrehozott parkmúzeum Európának kivált a Balti-tenger melléki térségében örvendett népszerűségnek az első világháború megelőző időszakban. Sajátos, jóllehet értelmezhető, hogy a városi polgári építészeti reprezentáló parkmúzeum, építészeti rezervátum – dán földről indulva – elsősorban Skandináviára hatott vissza; a kontinensen máig sem örvend komoly népszerűségnek.

A szabadtéri néprajzi gondolat terjedésének három markáns korszakát neveztek meg. Az úttörtés időszaka az első világháború megelőző korszak. A gyűjteményalapítások ideje ez. A két világháború közötti időszakban a már álló gyűjtemények lassan épültek tovább, de koncepciót nem váltottak. A harmadik periódus – az 1945 utáni időszak – a legintenzívebb fejlődés, a szaporodás korszaka, lényegében ekkor teljeseedik ki Európa-szerte a szabadtéri néprajzi gondolat. Elméleti és

gyakorlati téren egyaránt jelentkeznek a pezsgés. Ekkor alakul meg az Arbeitsgemeinschaft, majd a Verband Europäischer Freilichtmuseen<sup>112</sup>, amelyek nemzetközi szervezeti kereteket biztosítanak az Óvilág szabadtéri néprajzi gyűjteményeinek szakszerű továbbépítéséhez, – gondolásához és gondozásához – a fejlődéshez.

Az alapvető különbség a világ-, nemzeti és iparkiállítások építményegyüttese és a szabadtéri néprajzi gondolat égisze alatt fogant együttesek között abban áll, hogy míg az előbbiek szabad téren fölállított egységeiben az építmények romantikus és esztétikai elvek – részben ábrándok – szerint, alkalmilag összehordott építészeti, belsőépítészeti és tárgyi együttesek maradtak, addig a szabadtéri néprajzi gyűjtemények megszületésük pillanatától műveltségtörténeti koncepciót, küldetést, szakmailag több irányból megalapozott feladat- és demonstrációs kört valósítanak meg. Valójában tehát egyértelműen Hazelius és a Nordiska Museet alapítása a tudományosan is megalapozott gyökere a szabadtéri néprajzi gondolatnak.

Múzeológiai történeti tekintetben is akad sajátossága az európai szabadtéri néprajzi gyűjteményeknek. Létezésük első szakaszában szinte kivétel nélkül múzeumok közelében, illetve azok szervezeti egységeként alakultak meg. A második korszakban vagy a múzeumok igyekeztek fölszippantani a szabadtereket, vagy ezek maguk igyekeztek a múzeumok, egyesületek szárnya alá. A harmadik szakaszt már a magasfokú önállósodás jellemzi.

Legyenek bármily ódonak vagy fiatalok, legyenek szervezeti kereteik bármilyenek, egy biztos: a szabadtéri néprajzi gondolatot megtestesítő állandó kiállítási forma – annak minden változatában – Európában és kerek e világon az egyik legnépszerűbb állandó kiállítási mód.

### A szabadtéri néprajzi gondolat hazánkban

Az előzőekben megkíséreltük főbb vonalaiban nyomon követni a szabadtéri néprajzi gondolat európai kiterjedését. A második fejezetben hazai történetével foglalkozunk<sup>113</sup>.

Az áttelepített falusi építményekből, egyútvé telepítéssel létrehozott szabadtéri kiállítási forma első szakaszában főként Észak-Európában és a Balti-tenger partvidékén hódított teret eszméjének. Európa közepét a XIX. század végén továbbra is a nemzeti és az iparkiállítások gondolata uralta, méghozzá annál makacsabban, minél messzebb kerülünk földrajzi – és persze gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti értelemben is – Nagy-Britanniától. Közép-Európában több mint egy évtizedre példa értékűvé az 1873. évi bécsi kiállítás faluja vált. Ez az építészeti együttes bevonult a nemzeti kiállításokba, így az 1896. évi Ezredéves Országos Kiállításra, a magyar fővárosba is.

Idehaza a nemzeti kiállítás előtervébe 1893-ban iktatták be a néprajzi falut<sup>114</sup>. Előzetesen fölmerült – jóllehet, nem etnográfusi körből – az igény, hogy „modern” pavilon rendszerű kiállításként tartassék egyben

e „falu”<sup>115</sup>. Végül is egy kutatói hármast kértek föl Jankó János, Herrmann Antal és Vikár Béla személyében a terv előkészítésére és a részletes terepbejárások elvégzésére. Utóbbit – Herrmann és Vikár betegsége miatt – Jankó lényegében egészen egymaga végezte az egész történelmi Magyarország területén, méghozzá szűk két esztendő leforgása alatt. Tudatosan eredt épülettípusok nyomába azé föltételezván, hogy ahány vidék, annyi épülettípus, annyi hajlékforma. Az eltérések okaként ő még a földrajzi körülményeket tartotta a legjelentősebbnek.

Végső soron 12 magyar és 19 nemzetiségi ház fölépítését tartalmazza Jankó János első tervezete, amely egyértelműen azt igazolja, hogy rendkívül alaposan számba vette a Monarchia korabeli sajátosságait, belső szerkezetét<sup>116</sup>. Három hónap alatt szinte egymaga járt be húsz magyar vármegyét és kiválasztotta az építményeket<sup>117</sup>. A kiválasztás során Jankó nem feltétlenül a korabeli – megtalált – állapotot vette figyelembe, hanem egy általa föltételezett korábbi, ősbibb alakot, típust keresett, azaz viszonylag nagy számú változat ismeretében – rekonstruált<sup>118</sup>. A végső soron kiválasztott épületek jegyzékét, valamint az ahhoz csatlakozó felajánlásokat (Herman O., József főherceg) Csilléry Klára közli, ezzel tehát itt nem foglalkozunk<sup>119</sup>.

Hogy tapasztalatokat szerezzen, 1895-ben tanulmányozta a Niederle koncepciója szerint létesült prágai kiállítási falut, és azt szakmailag igen jónak minősítette. Megjegyezte, hogy azoknál az épületeknél, amelyeket nem áttelepítéssel építettek meg, külön gondot fordítottak arra, hogy eredeti anyagból és eredeti technikával építsék meg a rekonstrukciót. Ám a kiállítás néprajzi falujában idehaza ezt nem tudta érvényesíteni. Prágai utazása csupán elméleti fölkészültségét pallérozhatta és lényegét tekintve haszontalannak bizonyult, mivel az építkezés során – úgy tűnik – már alig volt beleszólása a dolgok alakításába. Sajnos az Ezredéves Országos Kiállítás néprajzi falujában az építmények többségét még csak nem is az eredeti, vagy ahhoz hasonló anyagból építették meg. Az épületcsoport, melynek a kiírás szerint hű utánzatban kellett volna megjelenni, cölöpös alapozású favázás – pilóta – szerkezetre készült – tekintet nélkül az eredeti építőanyagra. Kivételt csupán a Bereg megyei boronaház jelentett,<sup>120</sup> és a Sáros, a Vas megyei, részben a handlovi és a torockói faépületek képviselhetek még bizonyos szintű hitelességet az építőanyagok tekintetében<sup>121</sup>.

A néprajzi falu építményeinek hitelessége, precizitása aligha mérhető mai, modern múzeológiai mércével. Szükségszerű, hogy a megmásított alapanyagok miatt pontatlanságok keletkeztek az épületek szerkezetében. Jóllehet, bizonyos hibákat már a telepítési koncepció is tartalmazott<sup>122</sup>. Hozzányúltak az építmények külső képéhez is, s így kapott pl. a csökölyi (Somogy megyei) ház a Jankó által javasolt egyetlen utcai ablak helyett kettőt<sup>123</sup>, ám itt-ott még a tűzhelyformákat is megváltoztatták. A kialakított lakásbelsőkről nem sokat tudunk, még Bünker leírásai a leginkább mértékadók ebben a tekintetben<sup>124</sup>. Annyit mindenesetre tudunk, hogy az épületek belső berendezésében értelmiségiek

vettek részt, és, hogy pl. a palóc házat Pintér Sándor rendezte be<sup>125</sup>.

A néprajzi falu felügyelő személyzetét – ha úgy tetszik, a teremőröket – az egyes megyék küldték, s a kiválasztottak egytől-egyig férfiak voltak. Hanem, az öröket nem telepítették be a házakba – ahogyan pl. Skansenben tették, – mivel a helyiségekben panoptikumi, enteriőr jellegű népeleti képeket rendeztek be viseletbe öltöztetett bábuk segítségével<sup>126</sup>. Minden bizonnyal elég bizarrul hatottak a kitömött állatok és a panoptikumi jelenetekbe zsúfolt bábuk, amelyekhez élő, viseletbe öltöztetett teremőrök csatlakoztak. A néprajzi falu megelevenítésének gondolata már az előkészítés folyamán előkerült<sup>127</sup> s aztán részben meg is valósult. Megrendeztek búcsúi mulatságot és lakodalmast is a néprajzi faluban.

Sajnos a kiállítás közönsége nem kapott átfogó, részletező ismertetést a néprajzi faluról tulajdon kezébe, jóllehet ez már a bécsi világkiállításon is legalább részben megvalósult. Mindössze a szebeni szászokról készült egyetlen, vázlatos ismertető<sup>128</sup>.

A mai Vajdahunyad-vár, Széchenyi Fürdő, Vidámpark és az Állatkert helyén fölépített milleniumi néprajzi falu valójában mégiscsak az első jelentős hazai kísérletnek tekinthető szabadtéri néprajzi gyűjtemény megépítésére. A kiállítás a milleniumi együttes magasan legfogalmasabb részlege volt. Beigazolódott tehát Herrmann Antal előzetes iránymutatása, amely szerint „...csak az ethnographiai színezet teheti a kiállítást minden ízében nemzetivé, csak a néprajz mutatja a tulajdonképpeni nemzeti kultúrát.”<sup>129</sup> Egyrészt azonban nem álltak rendelkezésre népi építészeti fölmérések, kataszterek, Jankó pedig szinte teljesen magára hagyottan készítette elő tudományos értelemben az egész vállalkozást, a kivitelezésbe pedig csak korlátozottan szólhatott bele, a milleniumi néprajzi falu a korabeli európai kiállítások szinte valamennyi gyermekbetegségét magán viselte. Ezzel együtt is vitathatatlanul a szabadtéri néprajzi gondolat hazai meggyökerezését látjuk benne, hiszen szaktudományos előkészítettsége – Jankó munkásságának köszönhetően – bizonyos tekintetben még meg is előzte korát.

A kiállítási falut 1896 végén lebontották. Korai halála akadályozta meg Jankót abban, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségétől kapott megbízásnak eleget téve nekifogjon a néprajzi gyűjtemények létrehozása szervezeti és szakmai útmutatója kidolgozásának. Ezt végül is Bátky Zsigmond készítette el, s érintette benne a szabadtéri néprajzi gyűjteményeket is<sup>130</sup>, a stockholmi Skansenre hivatkozván. Lényegében ugyancsak a milleniumi falu eredményének tekinthetjük a legelső, általunk ismert fölhívást népi építményeink tájház jellegű védelmére, egybentartására<sup>131</sup>.

Hogy milyen mértékben volt a századfordulót követő két évtized a pangás, a semmittevés kora a magyar szabadtéri gondolat kiteljesedés, arról Vargha László háborog indulatosan<sup>132</sup> – álláspontunk szerint – teljes joggal. Még Skansen első bemutatása is csak 1909-ben történt meg érdeméhez mérhető részletességgel, alaposággal<sup>133</sup>. Az első világháborúig Magyarorszá-

gon mindössze egyetlenegy javaslatlal összefüggésben beszélhetünk szabadtéri igényű gondolkodásról<sup>134</sup>. E szerint Marosvásárhelyt állítottak volna fel „régiszo- kásos székely elrendezésben” hegyvidéki, Küküllő- és Nyárad-menti, gyergyói, háromszéki, hargitai, aranyos- széki, torockói és esetleg kalotaszegi épületeket, amely „falucskát” lövőrésees templomerőd koronázott volna. De Torockay Vígand Ede tervéből mi sem lett. Szentmihályi Imre szóbeli közlése volt, hogy Gönczi Ferenc is elkészített egy tervezetet egy Gőcsejt és Hetést bemutató skanzenre<sup>135</sup>, magam azonban ennek a tervezetnek sem Zalaegerszegen, sem Kaposváron a Gönczi-hagyatékban nyomára nem bukkantam.

Közvetlenül a második korszak elején, 1918 után Sebestyén Gyula előbb egy központi, majd a Keszthelyre tervezett nagytáji – dunántúli – szabadtéri néprajzi múzeum koncepcióját fogalmazta meg<sup>136</sup>. Az csak természetes, hogy mindkettő kútba esett. Majd újabb egy évtizednyi hallgatás következett, melyből azután Viski Károly kísérelte meg fölírni az általános érdek- telenséget<sup>137</sup>, Budára tervezvén a Magyar Nép Ligetét. Vargha László – a Szabadtéri Néprajzi Múzeum „atyja” – csatlakozott Viskihez, amikor fölemelte szavát a har- mincas évektől elszaporodott hiteltelen „népházak” jár- ványa ellen, s igyekezett jó példákra fölhívni a közfi- gyelmet<sup>138</sup>, amilyen a sokat idézett balassagyarmati palóc ház (1932). Már ekkor kiemelte a szabadtéri gyűj- temények létesítésének néhány alapvetően dokumen- tatív követelményét.

Úgy véljük, idehaza az utolsó, aki nem építészeti vagy néprajzi, hanem – az eredeti hazeliusi eszméhez hűségesen – műveltség-történeti igényvel közelített a szabadtéri néprajzi gondolathoz, az bizony Györfy Ist- ván volt, aki 1939-ben vázolta föl a népliget skanzen tervét<sup>139</sup>. Ő is kihangsúlyozta, hogy az anyag válogatá- sa, bontása, újjáépítése – néprajzi feladat. Figyelemre méltó, hogy Györfynek Teleki Pál kultuszminiszterhez benyújtott koncepciójában a szabadtéri néprajzi múze- umon túl szerepelt a népi műemlékek rendszeres kuta- tása és megőrzése<sup>140</sup>. A népi építmények országos lajstromozására szólított fel nem sokkal később Doma- novszky György is, aki ugyancsak kidolgozta a szabad- téri néprajzi gyűjtemény szervezeti kereteit és megva- lósítási programját. Munkájában skandináv példák, el- sősorban Skansen mintája és működése vezette<sup>141</sup>.

Közben a Györfy irányítása alatt dolgozó fiatal kuta- tók egyike olyan példamutató, korszerű népi építészeti munkával jelentkezett<sup>142</sup>, mely módszereiben máig iránymutató a műemlékvédelmi és a szabadtéri népraj- zi múzeumi kutatások<sup>143</sup> számára. Vargha László előtt a kutatók – általában prekonceptcionálisan – a „legtisz- tább” formájában fennmaradt tipikus építmények után kutattak, jóllehet, ezt a hibát már Hazelius se követte el... A tilalmasi fölmérések iránymutatása abban állt, hogy az egyedi épületfelmérések fontosságára, szük- ségszerűségére irányította a szakma figyelmét. Arra, hogy az így megkutatott építmények építészeti változá- sai, egyedi fejlődése alapján rekonstruálható hitelesen az általános fejlődés folyamata, annak tendenciái, vagy éppen egyedi változatai, és nem fordítva! Lényegét te-

kinthe máig ez a módszer határozza meg a második vi- lágáború utáni skanzenológia munkamódszerét<sup>144</sup>.

Nem mellékes a hazai szabadtéri néprajzi gondolat történetében, hogy időközben népi építkezés kutató- sunk is mozgásba lendült<sup>145</sup>. Ezeket a folyamatokat Gunda Béla<sup>146</sup> és Földes László<sup>147</sup> nagyszépen össze- foglalta.

Építészeink különféle népies törekvéseivel össze- függésben, századunk első felét illetően, nincs sok megjegyezni valónk<sup>148</sup>. Mindössze annyi, hogy kísérle- teik inkább csak passzióból végrehajtott népi építésze- ti „kalandozások”. Tárgyszerű és műszaki egzaktságú elemzések helyett inkább csak a különféle terek, szer- kezetek formái, esztétikai és korábban lélektani össze- függéseit boncolgatták. Tevékenységük nyomán több- nyire romantikus légvárak születtek, mintsem a Vargha Lászlóhoz hasonlóan száraz, mégis korrekt eredmé- nyek.

A második időszakban vidéken is talajra talált a sza- badtéri néprajzi gondolat hazánkban, előbb a vasi<sup>149</sup>, majd a tihanyi<sup>150</sup>, végül pedig a nagykun<sup>151</sup> skanzenel összefüggésben. E második periódusnak sajnos min- den törekvését derékba törte a világháború. A Magyar Skanzennek pedig még egyre csak eszméje volt, meg- valósítása váratott magára.

A harmadik periódust Magyarországon ismét egy központi gyűjtemény létrehozásának sürgetése indítot- ta útjára, 1948 után<sup>152</sup>. E sürgetés még a Népligetben kívánta megépíteni a Szabadtéri Néprajzi Múzeumot. A beadványokon az adminisztráció – szokás szerint – esztendőket ücsörgött. Közben pedig Vargha László ja- vaslatára az 1949/13. számú törvényerejű rendelet megjelenésével a műemléki védetség kiterjedt a falusi építészeti emlékekre is. 1957-ben az ICOM meghatá- rozta a népi építészeti műemlék és a szabadtéri népraj- zi gyűjtemény fogalmát is<sup>153</sup>. A következő évben meg- indult a falusi építészeti emlékek viszonylag egységes szempontokat követő vizsgálata, amelynek kidolgozá- sából – rendkívül jellemző módon – Vargha Lászlót egész egyszerűen kihagyták<sup>154</sup>.

Időközben a szabadtéri néprajzi múzeum elhelyezé- sét közvetlenül a Néprajzi Múzeumnak szánt Ludovika udvarára módosították – ott akarták azt fölépíteni. Ám e változatot hamar elvetették. Sajátos, hogy miközben az országos szabadtéri elhelyezéséről folyt a színpalak mögötti polémia, Szentmihályi Imre áldozatos munkája nyomán Zalaegerszegen, az Olajmunkás – akkoriban Május 1. – ligetben 1959 nyarára fölépült a Kávásról át- telepített ház, amelyet Szentmihályi a tervezett Gőcse- ji Falumúzeum első épületeként mutatott be. Az épület a szakszerű fölmérés, áttelepítés minden követelmé- nyének megfelelt ugyan, de konzerválása nem történt meg<sup>155</sup>. 1961-ben áttelepítették a félegyházi múzeum udvarára a Pajkos-Szabó-féle szélmalmost, amit már a legkorszerűbb irányelvek szerint végeztek el, ahogyan később az utolsó még működő, ráckevei hajómalomét is, ami később egész egyszerűen szétfagyott<sup>156</sup>. Vidé- ken mind szélesebb körben terjedt a szabadtéri gondol- lat. Ennek jegyében nyílt meg 1963-ban Parádán a Pa- lóc ház, Heves megye első számú népi – ahogy nevez-

ték: „szabadtéri” – műemléke, és nem sokáig váratott magára a XVIII. századi eredetű verpeléti kovácsműhely sem.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum telepítési koncepcióját 1963-ban készítette el Vargha László és Erdélyi Zoltán, melyhez az épületek kiválasztását segítő fotó dokumentációt is mellékeltek. Ez legnagyobb részben Vargha több évtizednyi saját fényképanyaga volt<sup>157</sup>. Ugyanebben az időszakban Szentmihályi Imre és Barabás Jenő már javában folytatta terepbejárásait a Göcseji Falumúzeumhoz kapcsolódóan. Szentmihályi tizenöt esztendőn át kutatta fáradhatatlanul a göcseji falvakat<sup>158</sup> ennek az ügynek az érdekében. Helyszíni kutatásainak eredményeit 20 db szótár füzetkéből összeragasztott, cernázott gyűjtőnaplóban rögzítette, amelyeket a Göcseji Múzeum dobozban őrzött. Megszámlálhatatlan rajza, kommentárja és gyűjtési megjegyzése felbecsülhetetlen kincset rejt tudományunk és építkezésünk kutatása, a népi építkezés, és a hazai szabadtéri múzeológia számára egyaránt. A begyűjtött anyag rendszerezése ugyan 1982-ben megindult, de kiadásával máig adós a néprajztudomány. Az időközben leégett, Május 1. Ligetben fölállított kávási ház a Göcseji Falumúzeum első építményének készült. Töretlen fáradozása eredményeként<sup>159</sup> 1968-ban mégiscsak megnyílhatott az első hazai szabadtéri néprajzi gyűjtemény, a szegvidéki kistájat bemutató Göcseji Falumúzeum<sup>160</sup>. Közben pedig Bárdosi János már tervezte a Vasi Múzeumfalut Szombathelyen<sup>161</sup>.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos tervének vázlatát Barabás Jenő és Szolnoky Lajos készítették el<sup>162</sup>. Munkájukban messzemenően felhasználták a szerveződobben lévő Magyar Néprajzi Atlasz és az Alakuló munkaeszközök munkálatai során felhalmozódott tapasztalatokat, amelyek a tervezet aprólékosságában vissza is tükröződnek. A tervezetet Szolnoky a Verband Europäischer Freilichtmuseen 1968. évi arnheimi ülésén ismertette is<sup>163</sup>. Ugyanő állította össze az adatgyűjtés szempontjait ahhoz a munkához, amelynek eredményeként Zippelius Handbuch-ja számba vette Magyarország szabadtéri néprajzi gyűjteményeit<sup>164</sup>.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum elkészült telepítési tervének többszöri átdolgozását követően<sup>165</sup>, bizonyos összevonások után került sor a terv véglegessé formálására, amely ebben a változatában Európa egyik legígéretesebb szabadtéri néprajzi gyűjteményét takarja.

Elkészült a Vasi Múzeumfalu<sup>166</sup>, majd a nyíregyházi Sóstóra tervezett<sup>167</sup>, sőt már a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény<sup>168</sup> programterve is és azóta mindhárom látogatható. Időközben legifjabb szabadtérink, az Ópusztaszeri Nemzeti Emlékparkba tervezett gyűjtemény tanulmánytervét is kidolgozták, és 1979-től építkezését is megindították – mára ez is látogatható.

Külön szót kell ejtenünk Hollókőről, ahol az 1960-as évek végén indult meg a nagyszabású épületmentő és felújító munka Mendele Ferenc tervezése mellett. Vargha László nevével újra találkozunk, aki ezúttal Diósgyőrben tervezi egy észak-magyarországi mezővárosi épületegyüttes segítségével egy további regionális szabadtéri gyűjtemény létrehozását, ám ez a kísérlete

is meghiusul. Végezetül, ugyancsak említést érdemel Heves megye múzeumi szervezetének népi építészeti emlékeket őrző együttese, melynek jól átgondolt és több szempontot érvényesítő koncepciója és kivitelezése Bakó Ferenc nevéhez fűződik. Két évtizednyi fáradságos munkával olyan falusi építészeti diaspórát hozott létre az északi megyében eredeti helyükön megőrzött épületekből, amelyeket – összességében szemlélve – a megyei múzeumi szervezet szabadtéri néprajzi gyűjteményéről beszélhetünk, még akkor is, ha csupa „tájházakkal” van dolgunk<sup>169</sup>. Ehhez sok tekintetben hasonló folyamatot indítottak Veszprémben, de, mert a munka ott megrekedt, azt a megyét félbemaradtnak tekintjük a szabadtéri néprajzi építőköcsök hálózatának létrehozása összefüggésében<sup>170</sup>.

Persze, nem hagyható figyelmen kívül az időközben megjelent településtörténeti és építészeti munkák sokasága<sup>171</sup>, amelyek jelentős mértékben járultak hozzá a szabadtéri néprajzi gondolat, gyűjteményi hálózat és alternatíváinak magyarországi terjedéséhez.

Összefoglalva: a hazai szabadtéri néprajzi gondolat története konkrét alakban egészen az Ezredéves Országos Kiállítás néprajzi falujáig nyúlik vissza, amely 1896-ban valósult meg a Városligetben. A Magyar Néprajzi Társaság viszonylag kevés segítséget adhatott Jankó János számára, aki így fokozott mértékben emberfeletti munkát végzett, hiszen addig kutatatlan területekről gyűjtött hatalmas anyagot; a hasonló jellegű európai kiállítások sorában a legnagyobb szabásút és igényűt alkotta meg, még ha oly kevés beleszólása maradt is annak megvalósításába. Nem csoda, ha ez a kiállítás felvonultatta előképeinek valamennyi alapvető gyermekbetegségét. Elbontása után hosszú bőjt következett a gondolat hazai történetében, ami oda vezetett, hogy az európai szabadtéri néprajzi gyűjteményalapítás korszakából elméletileg ugyan nem, gyakorlatilag azonban teljességgel kimaradtunk.

Lényegében ugyanez jellemezte a második időszakot. A szabadtéri gondolatot Sebes-tyén Gyula, majd Györffy István, Bátty Zsigmond, Viski Károly és Vargha László tartotta ébren, és bár sokan csatasorba álltak mellettük, ebben az időszakban se sikerült szabadtéri néprajzi gyűjteményt alapítani. Ekkor készült el a ballagarmati palóc udvar, amely azonban fogalmilag tájház<sup>172</sup>. A második korszak végén jelentkezett először markánsan a vidéki szabadtéri néprajzi gyűjtemények igénye, minden bizonnyal abból a kudarcorozatból is táplálkozva, amely a központi gyűjtemény létrehozását jellemezte.

A második világháborút követő időszak végre a hazai gondolat kiterjedésének, a gyűjtemények létrejöttének időszaka. Tovább élt egyrészt a központi gyűjtemény létrehozásának igénye, s módszertani megvalósításához is egyre több szakmailag megalapozott útmutatás állt rendelkezésre. Zalaegerszeget Szombathely követte a múzeumépítésben. Aztán, hosszas huzavonák után Szentendrén is megindulhatott a központi múzeumépítés. Ezzel együtt a műemlékvédelem is bekapcsolódott a falusi építészeti emlékek



mind szélesebb körű megóvásába, felújításába. Ezzel kapcsolatban viszont megjegyezzük, hogy hazánkban e mozgalom mögött nem állt az a fajta értékteremtő módon értékmentő társadalmi háttér, amely a skandináv országokban oly sikerre vitte a tájházak emléktörzset. Ezért aztán manapság egy kicsit úgy állnak a megőrzött népi építészeti emlékeink (berendezetlen, vagy berendezett alakban) falvaink többségében, ahogyan Hazelius első építményeit jellemeztük korábban a djurgardeni kertben: 'magukra hagyottan, akár egy-egy szobor...'

A népi építészeti és településnéprajzi, -történeti kutatás hazánkban a második világháborút követő időszakban jelentős eredményeket hozott, s ezekre bízást támaszkodhatott a szabadtéri néprajzi gyűjtemények létesítése.

A vidéki szabadtéri gyűjteményi hálózat az 1970-es években további nyugat-dunántúli (Szenna) és északi gyűjteményekkel (Sóstó) bővült, tömörített, bár szakmailag elfogadott tartalommal, amely rendkívül hasznosan egészíti ki a központi skanzen viszonylag megkérdőjelezhetetlen tájegységi bemutatóit.

A szabadtéri néprajzi gyűjteményeket magunk első sorban műveltségtörténeti intézményeknek, állandó kiállításnak tekintjük. Álláspontunk szerint ide sorolható a Heves megyei múzeumi szervezet két évtized alatt kiépített „tájházi” hálózata. Úgy látjuk, hogy a hagyományosan műemlékvédelmi módszernek nevezhető – „in situ” – védelemmel szemben, amely mindenekelőtt való építészeti értékvédelmen alapul, talán éppen a hevesi példa jelenthet egyfajta sajátosan hazai utat, lévén sem az erőforrások nem elegendők a legtöbb helyen egyetlen központi gyűjtemény létesítésére, sem a már többször hivatkozott működő társadalmi-műveltségtörténeti és közösségi bázis, háttér nincs meg ezek mögött az épületegyüttesek mögött, amely a megújuló, átalakuló falvak tudatvilágába visszaköltöztetni hivatott azt az érték- és esztétikai rendet, amit szabadtéri néprajzi gyűjteményeink képviselnek.

### Jegyzetek

- 1 Der Spiegel 1987. Nr 31. 120–124.
- 2 „Seeleit'n” a Faaker See partján, „Schönleit'n” a Mittagkogel lábánál, valamint „Unterkirchleit'n” a Nocki Alpokban
- 3 ZIPPELIUS, A. 1980. 116.
- 4 BALASSA, M. I., 1980. 137.
- 5 THOMPSON, G. B., 1978. 4. „While I would in no way challenge that museums can be fun and have considerable re-creational value, I am concerned with priorities.”
- 6 Anglia népessége 1801–1851 között kétszeresére nőtt.
- 7 1850-ben a szigetországban 10.500 km vasúti pálya volt, Poroszországban 2.900 km, ugyanakkor az egész Monarchiában alig 1.500 km. Az alapvetően mezőgazdasági jellegű Franciaországban Napoleon uralkodása az út- és hídépítést fénykora, a Bourbon restauráció a hajózható csatornák és vízi utak számát és kilométereit növelte igen jelentős mértékben.
- 8 vö.: HENDERSON, O. W. 1961. 10–19. és HEER, F. 1964. 13–15.
- 9 K. CSILLÉRY, K. 1980. 11. és H(ERRMANN) A(NTAL), 1891. 330.
- 10 „A nagy kiállítások mind jobban néprajzi színezetűek lettek... az ebbeli momentumok nyújtják a legérdekesebb látványosságot, tehát nagy vonzerőt gyakorolnak... azért is, hogy a mindent nivelláló kozmopolita irányú rohamos haladásban legyen egy sziget, egy-egy pihenő, a hol az ernyedő emberi szellem, a petyhüdtő teremtő képesség új erőt, új ösztönöket, új motívumokat nyerjen, új formákban való alkotásokra és új irányú pályákra... csak az ethnographiai színezet teheti a kiállítást minden ízében nemzetivé s csak a néprajz mutatja a tulajdonképpeni nemzeti kultúrát.” „...nem a magyar gyárnak és gyártmányoknak például az angolival való összehasonlítása a legérdekesebb és a legtanulságosabb, hanem annak az egybevetése, hogy a nemzeti szellem az általános civilizáció számára hogyan tudta értékesíteni saját etnikumát és kulturáját.” (H.A., 1891. 330–331.)
- 11 WILDHABER, R. 1959. 2.; vö.: ULDALL, K. 1957. 68., valamint PÖTTLER, H. V., 1972. 9.
- 12 GROSSHOLTZ maga is készített viaszbabukat a curtiusi minta szerint. Közismert személyiségek élet nagyságú viasz szobrait készítette el s már Párizsban fejlesztette tovább az orvos viaszpavilon szalonját.
- 13 DAS WACHSFIGURENKABINETT... 1981. 5–6. és BENGTTSSON, B. 1967. 3.
- 14 vö.: BERG, A. 1982. 481., bővebben uő. 1981.
- 15 Norvégiában a XIX. század derekára megsaporodott népesség már nem fért el a régi templomaiban, ezért sorra lerombolva azokat újakat építettek helyettük.
- 16 Ez is DAHL kezdeményezése volt. Ha már nem érthette el, hogy meghagyják a templomot, legalább az enyészettől meg akarta óvni azt.
- 17 Ma Karpacz-Bierutowice. A templom átkelve Norvégia hegyein közel 2 hónapig hajózott a tengeren Bergentől Stettionig, majd folyami hajón került a szárazföld belsejébe. Útja végét szekéren tette meg Bierutowicébe.
- 18 BERG, A. 1981., vagy részletesebben: uő. 1980. Itt a fennmaradt levelezést, részletes dokumentációt és a szállítási listákat is közzéteszi. ld. még: GIL, E. én. 5–7.
- 19 1921 óta ezek legnagyobb része a Norsk Folkemuseumban látható!
- 20 HOFFMANN, P. 1951. 97.
- 21 uő.: 97–98. 1907 óta a királyi udvarban álló épületek – ideértve II. Oskar „sakenzenjét” is – a Norsk Folkemuseum tulajdonában vannak.
- 22 Ebben az évben alapította a Nordiska Museet-et.
- 23 pl. RASMUSSEN, H. 1986., vö.: BRINGEUS, N-A. 1972.
- 24 SCHMIDT, L. 1960. 13., ugyanakkor a külföldi hatások közvettségét igazolja pl. BERG, A. 1967. és uő. 1980. 209., vö.: BENGTTSSON, B. 1967. 10–11.
- 25 vö.: K. CSILLÉRY, K. 1980. 9.
- 26 gr. TELEKI, E. 1868–69. I. 70–71.

- 27 Lakó- és gazdasági épületegyüttest hozott Oroszország és Hollandia, Norvégi egy parasztházat, a Monarchia egy cseh, egy alsó-ausztriai és egy tiroli paraszthajlékot, míg Svédország azt az ornási (Dalarna) parasztházat építette meg, melyben Vasa király húzódott meg üldözői elől (XVI. sz.). Hiteles másolatoknak tekinte HENSZLMANN Imre és K. CSILLÉRY Klára ezeket a svéd, orosz és norvég épületeket.
- 28 vö.: SCHRÖER, K. J. 1874. 2–3. és K. CSILLÉRY, K. 1980. 13.
- 29 A kisdísznódi és a gajdeli német házban ártultak ezeket; előbbi Johannes Roth összefoglalója az erdélyi szászokról. vö.: SCHRÖER, K. J. im.
- 30 A lakóházak többségében az általuk képviselt vidék (pl. Vorarlberg) viseletébe öltözött, általában a vidékről érkezett tájékoztatók álltak a nagyközönség rendelkezésére. Ez a gondolat HAZELIUS Skansenjében (építmények és általuk bemutatott tartalom) még vizsgálat alá kerül.
- 31 SCHMIDT, L. 1960. 12 és JANKÓ, J. 1897. 72–72.
- 32 GUSTAFFSON, G. 1972. 7–8. és BENGTTSSON, B. 1967. 4.
- 33 vö.: ZIPPELIUS, A. 1974. 24.
- 34 WILDHABER, R. im. 194. Ez a kiállítási módszer – az eredeti helyén megőrzött lakóházakkal összefüggésben – „népi műemlék” környezetben nálunk máig él. E 'tájházakban' többnyire tipizált „Stubenausstellung” látható, a hátsó szobában, amely a legkülönfélébb célokat szolgálhatja, mint pl. Vörsön, ahol természettudományi kiállítás látható benne, a konyhában pedig többnyire jegykiadó és kiadvány árusító helyet rendeztek be, még rosszabb esetben (pl. Hollókő) elég szerencsétlen időszaki kiállításokat készítettek.
- 35 1876-ban Alfred BEXELIUS megvett a maga számára egy hollandi (Harplinge) lakóházat és varbergi udvarába szállította, hogy a magángyűjteményét helyezze el benne. Elképzelése szerint az így elrendezett gyűjteményt a környék művelődésének szolgálatába állítja. vö.: BERG, A. 1986. 18.
- 36 A város közepén található együttes két részből áll: a Kulturhistoriska Museet épületéből, valamint egy hozzávetőleg 3 ha-nyi szabadterei kiállításból, ahová a XIX. század utolsó évtizedében kezdték meg eredeti épületek áttelepítését Schone és Smaland vidékéről az eredeti helyen megmaradt városmag köré, melynek temploma is a gyűjtemény része. vö.: BENGTTSSON, B. 1963.
- 37 OLSEN, B. 1885. 9–13., vö.: uő. 1897. 12.
- 38 OLSEN 1898-ban tűnt föl Ostenfeldben, ahol Husumban szemet vetett az ún. „Heldsches Haus”-ra. Ekkor a szabadterei néprajzi gyűjtemény még Koppenhágában volt, nem Lyngbyben, ahová csak 1901-ben költöztették át. OLSEN alkudozni kezdett a város vezetőségével. Magnus Peter VOSS gimnáziumi tanár vezetésével azonban a husumi „Heimatfreundekreis” megmentette a hajlékot: megvásárolták és társadalmi összefogással a „Woldensche Asyl”-ba telepítették át, „csodálatos vén szalmatető házak és termékeny gyümölcsösök környékére,” megindítván ezzel a németalföldi szabadterei néprajzi gyűjtemények kialakulását s megőrzését az 1789-ben épített kőházat. OLSEN viszont nem nyugodott, s koncepciójának megfelelően még abban az évben egy másik ostenfeldi hajlékot vásárolt, amit 1901-ben azután ki is állítottak Lyngbyben. vö.: ZIPPELIUS, A. 1982. 86–87. és 92. Érdekesség, hogy az eset 1956-ban – vagyis éppen fél évszázaddal később – kísértetiesen ismétlődött, azaz OLSEN osszdán eszméje még életerős volt. Ekkoriban Kai UL DALL volt Lyngby vezetője, aki a „Roter Lau”-t szerezte meg Eiderstädtből, amit ugyanabban az évben föl is épített. Hiába intett Alfred KAMPHAUSEN a husumi példára utalva, Eiderstädt nem volt képes meggátolni, hogy legértékesebb épülete Dániába kerüljön. vö.: ZIPPELIUS, A. 1982. 88 és UL DALL, K. 1958. 7–8 és 93.
- 39 KEMPERS, B. 1962.
- 40 vö.: RASMUSSEN, H. im. 45–46., továbbá MICHELSEN, P. 1973. 9–10., TROELS-LUND, T. 1894. 17–18.
- 41 MICHELSEN, P. 1973. 17., továbbá KEMPERS, B. 1962. 10.
- 42 vö.: ZIPPELIUS, A. 1974. 171. A tíz éven át folytatott gyűjtőmunka eredményét (további lakóépületek, gabonatarólok, pajták, stb.) átvette tőle a Byes Vel városzépítő egyesület, s még abban az évben a szűk udvarról Lillehammer Maihaugen városrészébe költöztette, megalapítván ezzel a norvég nemzeti skanzent.
- 43 THOMSON, M. W. 1980. 35–36.
- 44 vö.: RASMUSSEN, H. im. 1 és 4. ábra.
- 45 A dolog azzal függ össze, hogy a svédben a „stuga” házat és szobát is jelent.
- 46 A XVII. században Skansen dombján még egy kis erőd állt, a domb erről kapta nevét, magyarul pedig 'sánc'-ot jelent.
- 47 SKANSEN, GEBÄUDE... 1974. 4.
- 48 BAEHRENDTZ, N. E. 1978. 12.
- 49 A svéd honismereti mozgalom eredményei statisztikailag is impozánsak. Manapság 1360 honismereti szakkör működik az alig 9 milliós országban. A Hembygds Gardok, Gammelgardok, vagyis a kis, helyi szabadterei gyűjtemények száma 1140. Csaknem minden szervezet fönntart egyet. Óriási tömegbázissal működnek, közel félmillió tagjuk van.
- 50 ANDERSSON, R. im. 67.
- 51 Ez alatt az országos hálózatot értem, melyre utaltam is: a regionális és helyi gyűjtemények sokasága, parasztudvarok, stb. együttesen alkotják ezt a svéd szabadterei múzeumot.
- 52 Fentiek csak Waldköpingre vonatkoznak, a Syggeboghyttans hombygdsgardot 1912-ben alapította NYLÉN, A.
- 53 ZIPPELIUS, A. 1974. 205.
- 54 vö.: MALICKI, L. 1967. 117–118.
- 55 SITKA, J. 1979. 7–8.
- 56 BENES, J. 1963–64.
- 57 „Az itt felsorolt gyűjteményhez még az 1895-ik évi kiállítás területén ma is épségben fennálló cseh-szláv falu is hozzátartozik. A házak bútorzatát a kiállítás után haza vitték, azóta azonban már a legtöbb ház felszerelése újra megkerült és a jövő tavasszal a múzeum ezen része is megnyílik a látogatók számára.” SEEMAYER, V. 1895. 48.
- 58 THE LATVIJAN... 1964. 6., vö.: STRODA, H. 1963–64. 139–140., ZIPPELIUS im. 288.
- 59 vö.: 37–39. sz. jegyzetpontok. Tanulságosan mutatják az OLSEN-nál időközben kikristályosodott hatásokat a Kongens Have kiállítási részletei, melyek a világkiállítások és Hazelius munkásságának tanulmányozása során OLSEN-t érték. A koppenhágai múzeum enteriőrjei immár mai értékűek, melyekből eltűnt a művész komponálta háttér, s az egész egység teljesen valóságyszerű. Az enteriőrök OLSEN-nál a viseletbe öltöztetett bábuk, majd – még Sorgenfri előtt – megjelent az élő ember is az enteriőrben, nyilván Skansen hatására, emezek ráadásul dolgoztak.
- 60 vö.: 20–21. sz. jegyzetpontok.
- 61 vö.: ZIPPELIUS, A. im. 27.
- 62 Skansen megnyitását követően HAZELIUS többek között Budapesten is megfordult a tapasztalatszerzés igényével (lg.: BERG, G. 1980. 207–209.)
- 63 Haláláig nem adta fel elgondolásának területi igényű továbbfejlesztését: előbb svéd, majd össz-skandináv gyűjteményt akart kialakítani. Ennek bizonyítéka Skansen napjainkig egyetlen idegen földről származó épülete, egy XIV. sz. eredetű ház, amely hálólhelyekkel ellátott gabonás

- kamra (vastveitluft). vö.: SKANSEN, én. 35 és ZIPPELIUS, A. im. 269–270.
- 64 HOEFER, F. A. a megalapítója az arnheimi Het nederlands Openluchtmuseumnak. Ihletét Lyngby szolgáltatta, feltételeit polgármester-rokona teremtette, míg különleges jelentősége volt számára az OLSEN B-vel folytatott kapcsolatnak.
- 65 Id. pl. ZIPPELIUS, A. im. 28 és ERDÉLYI, Z. én. 12–14.
- 66 Az áttekinthetőség kedvéért a továbbiakban a szabadtéri néprajzi gondolat történetét és terjedését nemzetenként tekintem át s csak azokkal a gyűjteményekkel foglalkozom, amelyek bármely tekintetben irányt mutatnak, amelyek iránymutatók maradtak, akár negatív értelemben is.
- 67 Id. pl. a meglévő, régi gyűjtemények átalakítási kísérleteit, a problémák sokasodását. TGBR, Oslo cikkei.
- 68 Alvdalen (Dalarna), Boras (Verrstergötland), Bunge (Gotland) és sok egyéb. vö.: HVARFNER, H. 1959 és ZIPPELIUS, A. im. 238–277.
- 69 Id. a térképmellékletet.
- 70 Linköping, 1940., Kiruna, 1954, kivált előbbi érdemel figyelmet. vö.: harmadik fejezet, továbbá: GUSTAFFSON, G. im.
- 71 Drammen (Baskerud), Pagernes (Oppland), Hamar (Hedmark) és sok egyéb, valamint a nagyok: Bygdoy, Trondheim, Glomdalsmuseet Elverud (Hedmark) és Lillehammer-Maihaugen (Oppland). vö.: ENGELSTAD, E. S. 1959.
- 72 A lényegesebb gyűjtemények közül ekkor alakult a bergeni és a stavangeri.
- 73 Észak-Európa településszerkezetével összefüggésben arra, mit és hogyan van lehetősége megmutatni a helyi gyűjteményeknek Skandináviában.
- 74 Ebben az időszakban nyilvánították védetté a finn nemzet nagyjainak szülőházait, lakásait. A több, mint 600 mai finn múzeum egyharmada a mi fogalmaink szerinti szabad-téri néprajzi gyűjtemény!
- 75 Csak a legújabbban létesült gyűjtemények egy részénél figyelhető meg, hogy már nem törekszenek minél több építmény minél szűkebb helyen való összezsúfolására annak érdekében, hogy valahogy a településszerkezet is érvényesülhessen (de nem vonatkozik ez a várost bemutató szabadtéri gyűjteményekre). A második világháborúig tartotta magát a hazeliusi eszme, melynek célja egy műveltségforma bemutatása, minél teljesebb, eredetibb és lehetőleg minél régibb tárgyakkal. Csak később bontakozott ki egy újabb szemlélet, mely szívesebben hagyja meg az építményeket eredeti környezetükben és csak kiegészítő jelleggel viszi azokat szabadtéri gyűjteménybe. Ez az álláspont téves, mivel itt nem szemléletmód(ok)ról, hanem egy szabadtéri néprajzi múzeum létesítésének fázisairól van szó. (vö.: ZIPPELIUS, A. im. 93.)
- 76 Jalasjärvi 1936, Orivesi 1932, Culu 1931 (de csak 1958-ban nyílt meg) és sok más. A vaasai, 1917-ben megnyitott piciny gyűjteményt bővítés okán 1932-ben költöztették át.
- 77 Ez ZIPPELIUS álláspontja, de nincs teljesen igaza.
- 78 Hjerl hede (Jütland): 1930-ban alapította HJERL-HANSEN, H. P., Vilderup szomszédságában. Nem csak a Flynder-tó környékéről ide telepített házakat őrzi, de egy erősen idegenforgalmi ízű rekonstrukció keretében épített kő- és vas-kori házakat is, melyekben nyáron fizetett egyetemisták laktak.
- 79 ZIPPELIUS, A. 1982.
- 80 A már hivatkozott husumi nem egyedi eset a kezdeti időszak során
- 81 ZIPPELIUS, A. 1974. 61.
- 82 OTTENJANN, H. 1981. és GRUNA-OTTENJANN, H. 1982.
- 83 Heinrich REINERT, 1972. 50 Jahre Pfahlbauten im Freilichtmuseum deutscher Vorzeit. Überlingen.
- 84 További régészeti szabadtéri gyűjtemény pl. Németországban az oerlinghauseni.
- 85 CREGNEASH, 1938.
- 86 Többségében „folk museum”-nak nevezik őket, e névvel kapcsolatban ld.: BALASSA, Mti. 1983. 465, ill. THOMPSON, G.B. 1984. 122-129.
- 87 SIGURBJÖRNSSON, L. 1962. The Arbaer Folk Museum.
- 88 KEMPERS, B. 1962, további irodalommal.
- 89 PÖTTLER, V.H. 1972. 9-10.
- 90 MALICKI, L. 1967. Berlin: Ethnographische Freilichtmuseen in Polen. Berlin. 118–120. in: Dt. Jahrbuch für Volkskunde.
- 91 PUSKAR, I. 1963–64. 100–109.
- 92 FOCSA, G. im. 6.
- 93 SOFRONIE, M. 1967–68. 521–522., svéd, norvég, dán, stb.
- 94 FOCSA, G. im. 7.
- 95 ZIPPELIUS, A. im. 281.
- 96 Emlegettük az 1896. évi rigai kísérletet, Königsberg-Kalinyingrádról ugyancsak emlékeztünk. Rigában az első világháború utolsó évében kezdett kiépülni a Latvijasi etnografiskis Brivdabas muzejs.
- 97 vö.: STRODS, H. 1963–64. 140–141. és DAVIDOV, A.N. 1984. 244–266.
- 98 ZIPPELIUS, A. im. 285.
- 99 DAVIDOV, A.N. im. 244 és 247–261.
- 100 Pl. Kizsi vagy Kolomenszkoje, amit már négy és fél évtizede építenek központi gyűjteményként.
- 101 BENES, J. 1963–64. 201–203., NIEDERLE tervei szerint a gyűjtemény 80 építményből állt volna.
- 102 BENES, J. im. 207–210. és ZIPPELIUS, A. im. 308.
- 103 vö.: BENES, J. im. 212 és MUZEUM SLOVENSKEJ... magyar betétlap.
- 104 vö.: irodalomjegyzék. FINDRIK, R., 1985. 211., MARCINIÁK, M.J., 1985. 281–299., GSCHWEND, M. 1976. 153–156., DANKOV, L. 1972. 227–238., WEYNS, J. 1967., KORFF, G. 1982.
- 105 KURZATOWSKI, M. 1981. 170.
- 106 vö.: WORYTKIEWICZ, P. 1981.
- 107 pl. Sieroc, a Vas megyei szabadtéri szervezet, de még pregnansabban Stavanger.
- 108 VON HINTEN, W. 1985. 47.
- 109 pl. HISATSUGO, S. 1980. 133–146., FALKENBERG, H. 1981., BARUCKI, T. 1985 és mások.
- 110 Erre még a fogalom definíciója kapcsán (5. fejezet) vizsaszaterek.
- 111 De csirái a Bollnäs-házzal kapcsolatban fölmerülnek: az egykori vendégház külső fa borítását eltávolítva, a kéményeket régibb formára cserélve építették újra, HAZELIUS egyéni ízlése szerint. vö.: BIÖRNSTAD, A. 1973. 101–103.
- 112 Alakuló ülését személyes indítatások nyomán egy szűk szakmai maggal 1966.04.26-án tartották Bokrijkban. Indítványozói Jozef WEYNS és Alfred KAMPHAUSEN. Az első tanácskozás második pontja már a szabadtéri gyűjtemény meghatározásával foglalkozott. Ezt a mai napig elfogadjuk. 1972-ig Arbeitsgemeinschaft, Helsinki óta Verband néven szerepel. Az ülések kiadott szakmai jelentéseiből (TGBR) jól követhető, milyen fejlődésen ment át tagjainak szemlélete. Megemlíjtjük a Jerzy CZAJKOWSKI ötlete nyomán megjelenő Acta Scansenologicát, amely – sajátos módon –nemzetközi szabadtéri évkönyv.
- 113 E téma kérdéseit összefoglalták K. CSILLÉRY, K. 1980. illetve KECSKÉS, P. 1980. és több részösszefoglaló (BEREY, K. 1978, ERDÉLYI, Z. 1969.). Itt a csomópontokat vázoljuk.
- 114 WL, H. 1893.

- 115 K. CSILLÉRY, K. im. 15.  
 116 részletezését ld. K. CSILLÉRY, K. im. 16-17.  
 117 vö.: BALASSA, Mti. 1972.  
 118 vö.: VARGHA, L. 1937. 332 és BALASSA, Mti. 1972. 168-69.  
 119 K. CSILLÉRY, K. im. 17.  
 120 KOVÁCS, Gy. 1896. 265.  
 121 K. CSILLÉRY, K. im. 18.  
 122 A telepítési terv fésűs beépítésű utcator, mely templomtérben végződik. Már a telkek közel azonos mérete akadályozza valamiféle hiteles települési arculat megjelenését, egész porták bemutatását.  
 123 vö.: JANKÓ, J. 1895.  
 124 vö.: BÜNKER, J. R. 1897a és 1897b.  
 125 SCHMIDT, J. 1897. 382-384.  
 126 SZNM N.1691. Kézirat. BALASSA Mti. megadja benne a babák öltözetrendjét.  
 127 WL, H. im. 69.  
 128 K. CSILLÉRY, K. im. 25.  
 129 HERMANN Antalnak a Magyar Néprajzi Társaságban 1891. 10.31-én elhangzott beszédéből.  
 130 BÁTKY, Zs. 1906. 10 és 18., vö.: az általunk ismert első ilyen felhívás: XANTUS, J. 1892. Ethnographia III. 303.  
 131 HERMANN, A. 1897. 409: „Nálunk a kívánatos és bizonyosan eredménnyel is járó volna mozgalmat indítani, hogy községeink szervezzenek meg egy-egy régi alakú házat, lehető régi berendezéssel, s abban helyezték el a lokális népiélet emlékeit és hagyományos alakú és rendeltetésű tárgyait, melyek különben, ha egyszer divatjukat múlták, rendszeren egészen elkallódnak és eltűnnek.”  
 132 VARGHA, L. 1937. 333.  
 133 CZAKÓ, B. 1909. 335 skk.  
 134 TOROCKAI VIGAND E., 1911.  
 135 hivatkozik rá KECSKÉS, P. 1980. 43.  
 136 lásd: DIÓSZEGI, V. 1972. 177-180.  
 137 VISKI, K. 1931. 12.  
 138 VARGHA, L. im. 336-338.  
 139 GYÖRFFY, I. 1938. 75-78.  
 140 uő., im. 77.  
 141 DOMANOVSKY, Gy. 1940.  
 142 VARGHA, L. 1940.  
 143 pl. SZENTMIHÁLYI, I., 1974., vagy ZENTAI, T. 1984. és uő. 1985.  
 144 VARGHA László több évtizedes, a Nagykúnságban folytatott módszeres kutatásaival a népi építészeti változás-vizsgálatok úttörőjének és modern képviselőjének számít.  
 145 vö. pl. KÓS, K. én, FOERK, E. 1927., BÁTKY, Zs. több tanulmánya, különösen 1930., GUNDA, B. 1936., PADÁNYI, G. J. – MISKOLCZI, L. – TÓTH, J. 1937., GYÖRFFY, I. 1943., VISKI, K. 1938., jóllehet más összefüggésben.  
 146 GUNDA, B. 1954.  
 147 FÖLDES, L. 1974., ld. továbbá BARABÁS, J.–GILYÉN, N. 1987.  
 148 BEREY, K. 1978.  
 149 TÓTH, J. 1939.  
 150 ZÁKONYI, F. 1942.  
 151 RÉTER, L. 1973. 37-38.  
 152 vö.: BALASSA, I. 1954. és KECSKÉS, P. 1980. 37.  
 153 ZIPPELIUS, A. 1974. 30-39.  
 154 FILEP, A. 1985. 20-21.  
 155 Az épület – SZENTMIHÁLYI Imre szerint – gyűjtogatás következtében leégett. Fölépítését új helyszínre tervezték: így alakult ki az olai városrészbe való „telepítékényszer”.  
 156 Ma a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményben van.  
 157 VARGHA, L. – ERDÉLYI, Z. 1963.  
 158 BARABÁS, J. ezt haláláig úgy fogalmazta, hogy „az Imrét nem lehet elővakarni Göcsejből...”  
 159 Amit egyébiránt a kezdetektől BARABÁS, J. és TÓTH, J. rendszeresen, hatékonyan és tetteleg támogatott.  
 160 vö.: SZENTMIHÁLYI, I. én. (1974), valamint TÓTH, J. 1960. 290 és 300 skk.  
 161 Ugyancsak BARABÁS, J. hatékony és TÓTH, J. támogatása mellett.  
 162 BARABÁS, J.-SZOLNOKY, L. 1967. 33.  
 163 TGBR 1966-72. 36.  
 164 Ld.: u.o.  
 165 vö.: HOFFMANN, T. 1970., MAJOR, M. – TÁLASI, I. – VARGHA, L. 1970.; az 1970–75 közötti módosításokkal tervtanácsi jegyzőkönyvek foglalóznak, majd KECSKÉS, P. 1978.  
 166 BARABÁS, J. – BÁRDOSI, J. – TÓTH, J. 1967.; SZNMA N.1675., vö. továbbá: RÓNAI, K. 1969. és BÁRDOSI, J. 1975.  
 167 MENDELE, F. – ERDÉLYI, Z. – ERDÉSZ, S. 1969.  
 168 KNÉZY, J. – L. SZABÓ, T. én. Kaposvár  
 169 Részzei: a XVII. századi kovácsműhely, Vepelét; a kapasház Abasáron; Átány: Kakas-ház; Kísáná: szlovák lakóház és kovácsműhely; Noszvaj: gazdaház és a barlanglakások; Parád: palóc ház; Szilvásvárad: szabadtéri erdészeti bemutatóhely; Eger-Szépasszony-völgy: városi pincék; Recsk: népművészeti tájház. A megnevezést, hogy tti. „a Heves megyei múzeumi szervezet szabadtéri néprajzi múzeuma” BAKÓ, F. használta először (BAKÓ, F. 19862. Több helyen is). Mai ismereteink szerint ajánlatosabb a múzeum helyett szabadtéri néprajzi gyűjteményről beszélni.  
 170 VAJKAI, A. 1970.  
 171 A teljesség igénye nélkül pl.: HOFER, T. 1955., BARABÁS, J. 1960., FÜZES, E. 1964., BARABÁS, J. 1967., GUNDA, B. 1967., FILEP, A. 1970., FLOREC, V. 1970., BAKÓ, F. 1975., KURUCZ, A. 1978., BARABÁS, J. – GILYÉN, N. 1979., VARGHA, L. 1980., FLOREC, V. – KUBICEK, J. 1981., K. CSILLÉRY, K. 1982., DOBROVITS, D. 1983., ERDÉSZ, S. 1983., FÜZES, E. 1984., BALASSA M., I. 1985. és így tovább.  
 172 A veszprémi múzeum kertjében fölépített őcsi lakóház másolatát nem tekintjük szabadtéri néprajzi gyűjteménynek.

Irodalom

- A GUIDE TO... 1964 A Guide To The Manx Open Air Museum. Cregneash. Douglas.
- AZ EZERÉVES... 1896 Az ezeréves Magyarország múltjából és jelenéből. (összeáll. Gelléri Mór). Bp.
- BAKÓ FERENC 1975 A parasztház alaprajzi fejlődése Észak-Magyarországon. Az Egri Múzeum Évkönyve. 175-220.
- 1978 Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén. Bp.
- 1986 Parád. Palóc ház. TKM kiskönyvtára. Bp.
- BALASSA M. IVÁN 1972 A Milleniumi Falu az Ezredéves Kiállításán. Ethn. LXXXIII. 553-572.
- 1978 Über die Arbeiten zur Dokumentation in Ungarischen Freilichtmuseum Szentendre. TGBR 1976. Stockholm. Köln.
- 1979 Szakértői vélemény a sóstói múzeumfalú építéséről. Kézirat. Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattára (SZNMA).
- 1980 Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Magyar Néprajzi Lexikon IV. Bp. SZNMA.
- 1984 Az épületek szabadtéri néprajzi múzeumba telepítésének technikai kérdései. Ház és Ember 2. Szentendre. 115-121.
- 1985 A parasztház évszázadai. (A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlatja.) Békéscsaba.
- BARABÁS JENŐ – GILYÉN NÁNDOR 1979 Vezérfonal népi építészetünk kutatásához. Bp.
- 1987 Népi építészet. Bp.
- BARABÁS JENŐ – SZOLNOKY LAJOS 1967 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos tervének vázlatja. Sokszt. Kézirat. SZNMA M112.
- BARABÁS JENŐ – BÁRDOSI JÁNOS – TÓTH JÁNOS 1967 A Vasi falumúzeum programterve. Bp. Kézirat. SZNMA N 1675.
- BÁRDOSI JÁNOS én. (1973) A Vasi Múzeumfalú. Szombathely.
- BARUCKI, TADEUSZ 1985 Dwa potnocno amerikanske skanseny. Acta Scansenologica TOM 3. Sanok. 265-280.
- BÁTKY ZSIGMOND 1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp.
- 1930 Magyar tűzhelyek és háztípusok. Néprajzi Értesítő (NÉ). 113-134.
- BENES, JOSEF 1963-64 Eine chronologische Übersicht der Freilichtmuseumsprojekte. Ethnographica 5-6. Brno.
- BENGTSSON, BENGT 1963 Führer durch Kulturhistoriska Museet. Lund.
- 1967 Ursprung und Idee des europäischen Freilichtmuseums. Neumünster.
- BEREY KATALIN 1978 Népies törekvések és a népi építkezés kutatása a század első felének építészetében. Ethn. LXXXIX. 434-453.
- BERG, ARNE 1980 Stavkyrka frú Vang og hennar lange ferd. In: Fortidsminner LXVII. 105-140.
- 1981 Kosciot Vang i jego dtuga podróz. Acta Scansenologica TOM 2. Sanok.
- BERG, GÖSTA 1980 Artur Hazelius in Budapest. Acta Ethnographica Ac. Scient. Hung. Tom. 29 (1-2).
- 1986 Karlin und Hazelius. Acta Scansenologica TOM 4. 9-23.
- BJÖRNSTAD, ARNE 1973 Konservierung und Restaurierung von Holzhäusern in Freilichtmuseen. TGBR 1966-72. Köln.
- 1976 Das Dokumentieren von Gebäuden in Freilichtmuseen. TGBR 1976. Stockholm. Köln.
- BJORKVIK, HALVARD – BERG, ARNE 1982 Norwegische Bauernhöfe (tun) – Wirklichkeit und Museum. TGBR 1980. Oslo. 57-69.
- BRINGÉUS, NILS-ARVID 1972 Artur Hazelius och Nordiska Museet. Stockholm.
- BÜNKER, JOHANN R. 1897a Das ethnographische Dorf der Milleniumsausstellung in Budapest. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. XXVII. 66-110.
- 1897b Herde und Öfen in den Bauernhäusern des ethnographischen Dorfes der Milleniumsausstellung in Budapest. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde VII. 11-34.
- CERBULENKAS, KLEMENSAS 1963-64 Die litauischen Freilichtmuseen. Ethnographica 5-6. Brno.
- CSILLÉRY KLÁRA K. 1980 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum kialakulásának előtörténete. Ház és Ember I. 9-33.
- CZAJKOWSKI, JERZY 1982 Muzeum budownictwa ludowego. Skansen w Sanoku. Rzeszow.
- 1984 Muzea na wolnym powietrzu w krajach socialistycznych po II wojnie swiatowej. Acta Scansenologica TOM 3. 68-82.
- CZAJKOWSKI, JERZY – CZAJNIK, MICHAL – MIDURA, FRANCISZEK 1979 Muzea Skansenowskie w Polsce. Poznan.
- DANKOV, LAZAR 1972 Etnograficky Park-Muzeum pri obci Etar, Gabrovska oblast (Bulharsko). Zbornik Slovenskeho Národneho Múzeuma. R. LXVI. Etnografia 13. 227-238.
- DAS WACHSFIGURENKABINETT... 1981 Das Wachsfigurenkabinet der Mme Tusseaud Marylebone Road – London. Kurzfürer.
- DAVIDOV ALEXANDR N. 1972 Das System der Freilichtmuseen in der UdSSR. TGBR 1984. Detmold/Hagen. 244-266.
- DEN GAMLE BY... 1971 Den gamle By in Aarhus, Kfbstads museetshistorie, tipografi og liv i hverdag og fest skildert af Bo Bramsen, udgivet af Aarhus Oliefabrik A/S i anledning af Selskabets 100 lrsdag 14. September 1971. Aarhus.
- ENGELSTAD, ERIK S. 1959 Norwegian Museums, Museums Of Art And Social History. Oslo.
- ERDÉLYI ZOLTÁN – ERDÉSZ SÁNDOR 1969 A Nyíregyháza-Sóstói Múzeumfalú telepítési terve és épületjegyzéke. Nyíregyháza-Bp. Kézirat.
- FALKENBERG, HANS 1981 Rozwój i specyfika muzeów na wolnym powietrzu w Stanach Zjednoczonych Ameryki Polnocnej. Acta Scansenologica Tom 2. Sanok. 101-140.
- FINDRIK, RANKO 1985 Muzeum Budownictwa ludowego w Sirogojno, Jugoslawia. Acta Scansenologica TOM 3. 221-224.
- FLOREC, VÁCLAV 1970 Die gemeinsamen und differenzierenden Elemente in der Volkskunst des Donaugebietes. Ethnol. Slavica. 7-59.
- FLOREC, VÁCLAV – KUBICEK, JAROMIR (red.) 1981 Bibliographia Ethnographica Carpatobotanica. 1. Ludová architektura. Brno.
- FOCSA, GHEORGHE 1980 Das Museum des Dorfes. Bucuresti.
- FOERK ERNŐ 1927 A budapesti magyar királyi Felső Építőiskola 1918-1925. évi szűnidei felvételei. VII. Bp.
- FÖLDES LÁSZLÓ 1974 Szemlélet, módszer és eredmény Bátky Zsigmond, Györfly István és Viski Károly munkásságában. Studia Ethnographica 7. Bp.

- GIL, EUZEBIUSZ én. Muzeum wsi Opolskiej w Opolu-Bierkowicach. hn.
- GUNDA BÉLA 1936 A lakóház kialakulása az Ormánságban, különös tekintettel a tűzhelyek kultúrmorfológiai jelentőségére. Ethn. XLVII. 183–210.
- 1954 A magyar népi építészet kutatása a két világháború között és annak kritikája. Az MTA Társadalom-történelmi Tudományok Osztályának Közl. IV. 73–102.
- GSCHWEND, MAX 1976 Dokumentation der Gebäuden im Freilichtmuseum Ballenberg. TGBR 1976. Stockholm. Köln. 153–156.
- GUSTAFFSON, GOTTHARD 1972 Skansens Handbok i världen av gamla byggnader. Stockholm.
- GYÖRFFY ISTVÁN 1939 Néphagyomány és nemzeti művelődés. A Magyar Táj- és Népméret Könyvtára. Bp.
- 1943 Magyar falu, magyar ház. Bp.
- HEER, FRANK 1964 Europa, Mutter der Revolutionen. Stuttgart. Kohlhammer.
- HELLMANN, BO 1968 Kulturhistoriska Museet Murberget, Friluftsmuseets byggnader. Härmösand.
- HENDERSON, W. O. 1961 The Industrial Revolution in Europe 1815–1914. Chicago.
- VON HINTEN, WASSILIA 1982 'L' écomusée'. Ein museologisches Konzept zur Identität von und in Räumen. Zeitschrift für Volkskunde. 78. 70–86.
- 1985 Zur Konzeption „Ecomusée“ in Frankreich. Acta Scansenologica TOM 3. Sanok. 43–62.
- HERRMANN ANTAL 1897 Irodalom. Ethn. VIII. 408–409.
- HISATSUGO, SUGIMOTO 1980 Open Air Museum Of Old Japanese Farm Houses In Toyonaka City. Acta Scansenologica TOM 1. Sanok. 133–146.
- HOFFMANN TAMÁS 1970 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre) telepítési terve és épületjegyzéke. Kézirat. SZNMA M77.
- HOFFMANN, PETER 1951 Den gamle By in Aarhus, dens Grundlaeggelse og udvikling fra Borgemestergaard til Křbstadmuseum 1909–1945. Aarhus.
- HUDSON, KENNETH 1977 Museums For The 1980's. UNESCO. Paris.
- JANKÓ JÁNOS 1895 A cseh-szláv néprajzi kiállítás Prágában. Vasárnapi Újság 42. 775–777.
- KAMPHAUSEN, ALFRED 1975 Viele Dächer unter einem. Neumünster.
- KECSKÉS PÉTER én. A történetiség elve és gyakorlata a szabadtéri néprajzi múzeumok létesítésében. Kézirat. Szentendre. SZNMA N 1642.
- 1978 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum telepítési terve és épületjegyzéke (III.). Kézirat. Szentendre. SZNMA M 194(-ben).
- 1981 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos előkészítése és telepítési terve. Ház és Ember 1. Szentendre. 35–49.
- KEMPERS, BERNET 1962 Vijftis Jaar Nederlands Openluchtmuseum. Arnhem.
- KIRK, FRODE 1976 Dokumentation der Museumsbauten in Lyngby. TGBR 1976. Stockholm. Köln. 157–171.
- KNÉZY JUDIT – L. SZABÓ TÜNDE én. A szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény telepítési terve és épületjegyzéke. Kaposvár. Kézirat (SMMI).
- KORFF, GOTTFRIED 1982 Die 'Ecomusée' in Frankreich — Eine neue Art die Alltagsgeschichte einzuholen. In: Die Zukunft beginnt in der Vergangenheit. Museums-geschichte und Gesichtsmuseum. Frankfurt/Main. 78–91.
- KÓSA LÁSZLÓ – FILEP ANTAL 1975 A magyar nép táji-történelmi tagolódása. Bp.
- KOVÁCS GYULA 1896 A kiállítási falu. Az Ezredéves Országos Kiállítás kalauza. (szerk.: GELLÉRI Mór). Bp.
- KOVÁCS ZOLTÁN 1968. Szabadtéri néprajzi múzeumok. Index Ethnographicus XI. Bp.
- KULTURRESERVAT... 1965 Kulturresevat Wadköping. Örebro.
- KURUCZ ALBERT 1978 A szabadtéri néprajzi múzeum mint tudományos és komplex közművelődési intézmény. Kézirat. SZNMA M 44.
- 1979 Parallelen und Unterschiedlichkeiten in der wissenschaftlichen Konzeption der mitteleuropäischen Freilichtmuseen. Ethnographica et Fokloristica Carpathica TOM 1. 183–192.
- KURZATKOWSKI, MIECZYSLAW 1981 „Pueblo Español” w Barcelonie i kilka uwag o zjawiskach paraskansenowskich. Acta Scansenologica TOM 2. Sanok-Rzeszów. 161–170.
- LAENEN, MARK 1975 Openluchtmuseum en monumentenzog. Bokrijk.
- THE LATVIAN... 1964 The Latvian Open-Air Museum. Riga.
- LATVIJAS ETNOGRAFIKAIŠ... én. Latvijas etnografiskais brivdabas muzejs.
- LESLIE, KIM C. 1972 Weald And Downland Open Air Museum. A Guide Book For Children. Chichester.
- MAJOR MÁTÉ – TÁLASI ISTVÁN – VARGHA LÁSZLÓ 1970 Szakvélemény a Szabadtéri Néprajzi Múzeum telepítési tervéről. Kézirat. Bp. SZNMA M 77(-ben).
- MALICKI, LONGIN 1967 Ethnographische Freilichtmuseen in Polen. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 13. Berlin. 117–140.
- HET MARKER... 1983 Het marker Haventje. Buitenmuseum Zuiderseemuseum. Bussum.
- MAROJEVIĆ, IVO 1984 From Open-Air Museum To Ecomuseum. TGBR 1984. Hagen/Detmold. 241–243.
- MARCINIAK, MARIA J. 1985 Bulgarska droga rozwoju muzeów na wolnym powietrzu. Acta Scansenologica TOM 3. Sanok. 281–300.
- MENDELE FERENC – ERDÉLYI ZOLTÁN 1969 A sóstói múzeumfalu telepítési terve és épületjegyzéke. Kézirat. Nyíregyháza.
- MICHELSEN, PETER 1966 The Origin And Aim Of The Open-Air Museum. Dansk Folkemuseum and Frilandsmuseet. History And Activities. Kopenhagen. 277–301.
- 1973 Frilands Museet. The Danish Museum Village At Sorgenfri. Křbenhavn.
- MICHELSEN, PETER – STOKLUND, BJARNE – ULDALL, Kai 1971 Frilandmuseet, Vejleder. Křbenhavn.
- OLSEN, BERNHARD 1895 Den gamle hus. Křbenhavn.
- 1897 De gamle Hus i Kongens Have. Křbenhavn.
- OTTENJANN, HELMUT – KAISER, HERMANN 1981 Museumsdorf Cloppenburg. Cloppenburg.
- PÖTTLER, VICTOR H. 1972 Führer durch das Österreichische Freilichtmuseum. Selbstverlag. Schriften und Führer des Österreichischen Freilichtmuseums Stübing bei Graz. Nr. 4.
- 1978 Führer durch das Österreichische Freilichtmuseum. Stübing.
- RASMUSSEN, Holger 1986 Przyczynek do historii nordyckich muzeów etnograficznych i na otwartym powietrzu. Acta Scansenologica TOM 4. Sanok. 29–41.
- RENNBERG, MATS 1957 The Nordiska Museet And Skansen. Stockholm.
- RIVIÉRE, GEORGE H. 1971 Une experience muséologique de l' environnement. La musée de plein air des Landes de Gascogne. Ethnologie Française, Nouvelle Série TOM 1. No 1. Paris. 87–95.

- SAHLBERG, ILJA 1966 Das Handwerksmuseum auf dem Klosterberg zu Turku/Lbo. Turku.
- SCHMIDT JÓZSEF 1897 A kiállítás szervezete és berendezése. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi Ezredéves Kiállítás eredményei III. (szerk.: MATLEKOVITS SÁNDOR ÉS SZTERÉNY JÓZSEF. Bp.)
- SCHMIDT, LEOPOLD 1960 Das Österreichische Museum für Volkskunde. Werden und Wesen eines Wiener Museums. Wien.
- SCHRÖER, KARL J. 1874 Das Bauernhaus mit seinen Einrichtungen und seinem Geräthe. (Gruppe XX.) Offizieller Ausstellungsbericht, hrg. Durch die General-Direktion der Weltausstellung. Wien.
- SKANSEN 1974 Gebäude und Tiere. Ein kurzer Führer. Stockholm.
- SONNENSCHNEIN, HELMUT F. 1982 Westfälisches Freilichtmuseum Technischer Kulturdenkmäler. Hagen.  
1984 Westfälisches Freilichtmuseum Technischer Kulturdenkmäler. Hagen. Essen.
- STRODS, HEINRICH 1963–64 Die Entwicklung der Freilichtmuseen Lettlands. Ethnographica 5–6. Brno. 139–164.
- SZABADTÉRI NÉPRAJZI... 1987 Szabadtéri néprajzi múzeumok Magyarországon (SZMMO). (szerk.: KURUCZ A. – BALASSA M. I. – KECSKÉS P.) Bp.
- SZABÓ TÜNDE, L. én. Szenna. Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény. TKM. Bp.
- SZENTMIHÁLYI IMRE én. Göcseji Falumúzeum. Zalaegerszeg. (1974)  
1974 A felsőszenterzsébeti füstősház. Zalai Gyűjtemény II. Zalaegerszeg. 103–173.  
én. Göcseji Falumúzeum. Zalaegerszeg.
- TELEKI EMMA, GR. DEGERANDONÉ 1868–69 1867-iki Viágtárlat I–II. Páris.
- THE LATVIAN... 1964 The Latvian Open-Air Museum. Riga.
- THOMPSON, GEORGE B. 1978 A Museum's Role In A Changing Society. Museums Journal Vol. 78. 1. 6. 2–4.  
1980 Folk Museum And Education: Suggested Experiment In Collaboration. TGBR 1978 Cardiff. Köln. 97–104.  
1984 A szabadtéri múzeumok jelentősége és szerepe a ma társadalmában. Ház és Ember 2. Szentendre. 163–171.
- THOMSON, MICHAEL W. 1980 The Background And Development Of The Public Care Of Ancient Monuments In Britain. TGBR 1978 Cardiff. Köln. 34–37.
- TOROCKAI VIGAND EDE 1911 Székelyföldi népművészeti múzeum. Magyar Iparművészet XIV.  
1916 Hímes udvar. Bp.
- TÓTH JÁNOS 1939 Az új magyar építészet útja. Vasi Szemle VI. 150–161.  
1945 A magyar falu építőművészete. Szombathely.  
1960 A magyar Skanzen és a göcseji szabadtéri múzeum. A Göcseji Múzeum Jubileumi Évkönyve. Zalaegerszeg. 289–303.
- TÓTH KÁLMÁN 1936 A Balatonvidék népének építésze. Bp.
- TROELS-LUND, THORSTEN 1894 Om Kulturhistorie. Kjöbenhavn.
- ULDALL, KAI 1957 Open Air Museum. Museum (UNESCO) 10. 68–84.  
1958 Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Museets oprettelse og udvikling. Nationalmuseet Arbejdsmark. Lyngby.
- VAJKAI AURÉL 1970 Szabadtéri néprajzi múzeumok Veszprém megyében. Bakonybél. Nagyvázsöny. Tihany. Veszprém. (4 füzet; valamennyi) Veszprém.
- VALAŠSKÉ MUZEUM... én. Valašské muzeum v přírodě. Rožnov pod Radhoštěm. Ostrava.
- VALEN-SENDSTAD, FARTEIN 1968 „Die Sandvigschen Sammlungen”. Gjřvik.
- VARGHA LÁSZLÓ 1937 A Magyar Skansen. Ethn. XLVIII. 330–340.  
1940 A tilalmasi tanyák építkezése. Bp.  
1955 Magyar népi műemlékek. MTA Társadalom-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei VII. 47–64.  
1980 A népi építészet fogalomköre, a népi jellegű építészeti alkotások meghatározása és értékelése. Szentendre. Ház és Ember 1. 153–156.  
1984 Eredetiség és rekonstrukció a szabadtéri néprajzi múzeumban. Szentendre. Ház és Ember 2. 123–133.
- VERBAND DER... 1966–84 Verband der Europäischen Freilichtmuseen. Tagungsberichte (TGBR): 1966–72, 1974, 1976, 1978, 1980, 1982, 1984. Köln – Oslo – Cardiff – Stockholm – Szentendre. (7 önálló kötetben)
- VILPPULA, HILKKA 1964 Guide To The Open Air Museum On Seurasaari Island. Helsinki. Seurasaarisäätiö.
- VISKI KÁROLY 1931 A Magyar Skansen. Magyar Szemle III. 43. sz.  
1938 Etnikai csoportok, vidékek. Bp.
- VUNDER, ELLE – KERNA, H. 1977 Staatliches Freilichtmuseum Estland. Tallinn.
- DAS WACHSFIGURENKABINETT... 1981 Das Wachsfigurenkabinet der Mme Tusseaud Marylebone Road – London. Kurzführer.
- WEYNS, JOZEF 1966 Kleiner Führer für das Freilichtmuseum Bokrijk. Beringen.  
1967 Omstandige Gids van het Openluchtmuseum te Bokrijk. Genk-Bokrijk.
- WILDHABER, ROBERT 1959 Der derzeitige Stand der Freilichtmuseen in Europa und in den USA. Bayrisches Jahrbuch für Volkskunde. München. 2–37.
- WINKLER FERENC 1980 Göcseji Falumúzeum. Zalaegerszeg.
- WL(ISLOCKI) H(ENRIK) 1893 Az Ezredéves Kiállítás néprajzi osztályáról. EthnIV. 68–70.
- ZENTAI TÜNDE 1976 Szakértői vélemény a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményről. Kézirat. SZNMA N 1693.  
1984 Szabadtéri múzeumok Magyarországon. Kiállítás ismertető. Szentendre. Ház és Ember 2. 263–265.  
1987 A dél-dunántúli tájegység. SZMMO. Bp. 46–54.
- ZIPPELIUS, ADELHART 1971 Über die Wahrheit der Freilichtmuseen. Vriendenboek voor A.J. Bernet Kempers. Arnhem. 148–163.  
1974 Handbuch der europäischen Freilichtmuseen. Köln.  
1981 Das Rheinische Freilichtmuseum für Völkerkunde in Kommern – Geschichte und Ausblick.  
1982 Freilichtmuseen in Deutschland. Bildatlas. Schwäbisch Hall.
- ZNAMIEROWSKA-PRŪFFNEROVÁ, MARIA 1968 Muzeum Etnograficzne w Torunie w roku 1967. Torun.

## Premises and notionhistorical context of the idea to create open-air museums

FERENC WINKLER

At the beginning the author analyses the connection of contemporary discovered rural architecture to European national self-knowledge during the Nineteenth century. The early second half of this period produces the discovery of European rural cultural „products“. The idea of open air exhibitions -- turned later into the one of museums - was born exactly during this period in Scandinavia, developing

extraordinary rapidly towards a civil society. The changes were based upon the practice of international world exhibitions. The author accompanies the total history of the open-air-idea up to the birth of Skanzen in Europe and also in Hungary. He summarizes all the early experiments and briefly examines their message. In several cases the author takes remarks towards modern museologic comparisons.